

Dolgozzunk, lazítsunk!

Azok az események, melyek június 4-én a magyar parlamentben és Budapest utcáin megindultak, politikára változtattak ebben az országban mindent. Kell is, hogy így legyen! Amikor széttörök alkotmányunkat, amikor fegyveres erővel lehetetlenné teszik, hogy törvényhozók kötelességüket teljesítsék, amikor vad rendőri fenyegetéssel szólnak bele minden szabadságjogba, amikor az ellentmondóknak öles plakátokon rögtöni halálbüntetést ígérnek, amikor országunk fővárosát akkora haderővel szálljak meg, amely az összes polgárok legyilkolására elég töltényt hordoz fegyvereiben, amikor eddig nem ismert vadsággal vetik rá magukat a sajtóra: akkor nincs többé különbség magánügyek és közügyek között, mert minden veszélyben van, amiért érdemes állampolgárnak lenni. A június 4-iki államcsíny után olyan gyalázatos események miatt néz ide az egész világ, hogy aki most nem törődik a politikával, az egyénileg teszi magát becstelenné.

Ezekben a percekben még nem lehet előrelátni, hogy részleteiben milyen események jönnek. De egy bizonyos: az, hogy milyen legyen a becsületes emberek magatartása.

Nem szabad addig másról szónak esni ebben az országban, amíg a felháborodás ereje ki nem törli még az emlékét is ezeknek az eseményeknek. Össze kell fogni mindenkinek: azoknak, akik eddig is tudták, hogy a magyar alkotmány papirosalkotmány s egy évtized óta harcolnak már demokratikus alakításáért és azoknak, akik a negyvennyolcas hagyományok hatása alatt eddig azt hitték, hogy alkotmányunk csak Béccsel szemben szorul védelemre.

A magyar állam minden iskolájában azt tanítják, hogy ezer éves állami létünk talpköve az alkotmány szentsége és még a felkent királyok is meglakoltak, ha éhez erőszakos kézzel hozzá mertek nyúlni. Tanítsunk meg mindenkit rá, hogy most szemünk láttára teszik ezt és azért teszik, mert nem akarják, hogy az egész ország sorsát az egész ország népe intézze. Ezzel kell lazítani most mindenütt, mindig. Otthon és minden társaságban, műhelyben és irodában, gyűléseken és az utcán, mindig és mindenütt. Emlékezzünk: néhány évvel ezelőtt sokkal kisebb merénylet hatása söpörte el a győzhetetlennek hitt „szabadelvű” uralmat. Most többen vagyunk együtt. Azok mellett, akiket hagyományaik erkölcsi ereje hajt, most ott van a radikális polgárság és az ország felkelt munkássága is.

Most is úgy lesz, mint akkor!

Senki se nyugodjék!

Strindberg.

Nekrológot írni Strindbergéről! Az ember inkább arról szeretne beszélni, hogy az emberszeretet csakugyan szép dolog, de élő ember még nem tapasztalta ki, mert ez a szeretet csak nekrológokban tombolja ki magát.

„Szegény Strindberg, mennyit nem szenvedte!” Negyvenhárom éves korában, két kész drámával a hóna alatt csaknem éhen halt Stockholmban. Megindító kolduslevelet írt egy íróársának, erre Berlinbe vitték a svéd csodát, aki odahaza nem tudott megélni az apró élősdiektől. Igaz, hogy Berlinben is uzsorások keze közé jutott, akik lefölozték hirtelen támadt hírnevének minden csengő aranyát, de legalább Európa számára fel volt fedezve.

De még a legújabb időben is, világhíre tetőpontján a svéd akadémia, amely az irodalmi Nobel-díjról ítél, nem tudta magát elhatározni arra, hogy nagy honfitársának juttassa az összeget, amelyre Strindberg különben rá volt szorulva. Halála előtt néhány hónappal, hatvanharmadik születésnapja alkalmával magánosok adtak össze „nemzeti ajándék”-ot, hogy öreg napjait gondtól mentesítsék. Még utoljára is rájárt a rúd. Ez év január huszonkettedikén még fáklásmenet hozta eléje a nemzeti ajándékot és május tizennegyedikén már halott volt.

Sorsüldözte ember volt. Az újabb években a napilapok átnyírbált innen-onnan rovataiban egyebet sem lehetett olvasni róla, mint hogy megint tönkretett, egy színházat, amely darabjainak előadására szánta el magát. És ez napjainkban történt, a huszadik században, amely a felvilágosodás legmagasabb csúcsán hiszi magát.

Életének egyéb szenvedéseiről ő maga festette a leghívebb, legőszintébb vallomásokat. Tőle magától tudjuk, hogy egy hét gyermekből álló családból született, amely három szobában élt összezúfolva és ahol a beteges, ideges szülék csak szigorúságukat éreztették a gyermekekkel, de nevelésüket a cselédekre bízta. („A szolgáló gyermeke.”) Ő maga írta le egyetemi és később kezdő írói pályájának nyomorúságait. Első darabjának könyörtelen elutasításán ő maga vett bosszút, mert a stockholmi irodalmi élet egész hazugságát két gyilkos szatirájú művében („A vörös szoba” és „Az új birodalom”) leplezte le, amikkel annyi ellenséget szerzett, hogy haláláig is bőven kijutott neki belőlük.

Ismeretes, hogy háromszor nősült. Egy svéd színésznő, egy bécsi író és egy stockholmi színésznő voltak azok a nők, akiken mizogin felfogásának káprázatos gyémántjait köszörülte. Mind a három házassága válópörrel végződött és mégis négy leánya és egy fia maradt, aki neves matematikus és csillagász. Az egyik leánya érettebb észszel az apjához vonzódott, hozzá költözött és nála is maradt haláláig.

Berlini, genfi és párisi tartózkodásáról, reményeiről, csalódásairól ő maga számol be a leghívebben. Különösen öt évi párisi élete magaslik ki, amely a legsúlyosabb szellemi dérouté-tal végződött.

Strindberg a szó szoros értelmében közel volt a megőrüléshez és egy „Inferno” című könyvével tudta csak magát kiváltani a fojtogató szellemi sötétség karmaiból. Ez a könyv neuraszténiájának levezetője és lángelméjének egyik legnagyobb lobbanása, még irodalmi kritikusból is azt a meggyőződést váltja ki, hogy Strindberget ettől az időtől fogva csak bolondnak lehet tekinteni. Ugyanaz a vád ez, amely Nietzsche néhány művével szemben áll fenn. Ez azonban nem akadályozza meg azt, hogy épp ezekből a „bolond” művekből kerülnek ki igen gyakran az emberiség legnagyobb szellemi kincsei. A Goethe „Faust”-ját is elmeháborodottságnak minősítették a maga korában.

Mindezeket a szenvedéseket, amiket itt kikaptam Strindberg zaklatott életéből, valamikor talán tanulni fogják az iskolában vagy legalább is benne lesznek a köztudatban, mint Rousseau vallomásai. Nem hiába emlegetik annyiszor együtt ezt a két nevet, ma már meg lehet állapítani, hogy a huszadik század számára Strindberg ugyanazt fogja jelenteni, mint Rosseau a tizenharmadik század számára.

Hogy épp olyan szabadgondolkodó volt-e mint Rousseau? Erre ő maga felel az „Inferno”-ban:

– Fiatal koromban őszinte vallásos érzéssel voltam eltelve, de ti magatok tettetek engem szabadgondolkodóvá. Szabadgondolkodóból atheista lettem és atheistából vallásos töprengő. Humanitárius eszméktől elragadtatva minden erőmmel a szocializmusért buzgólkodtam. Mindazt, amit hirdettem és megígoltam, semmivé szélesztették. Feltéve, hogy az életemet megint a vallásnak szenteltem, bizonyos vagyok benne, hogy tíz év múlva az ellentmondásokkal megint a földhöz vágtok majd engem, a kételkedőt.

A Strindberg örökké nyugtalan vagy mint ma mondanák: „kereső”, kutató szelleme nem tudott megállapodni egy elméletnél, egy világnézetnél sem és ezért talán kevés emberre lehet úgy alkalmazni mint ő rá e mondást: „Nur wer sich wandelt, bleibt mit mir verwandt”.

Szociális világnézetébe később egy Nitzschére emlékeztető individualisztikus irány kezdett erős sugárral betorkolni, az állami élet számára kiváló szellemi vezetőket, szellemi arisztokráciát követelt és a Plátó meg a többi állami „utópia” álmodozói nyomába lépett. Vallásos miszticizmus nyomai is fel-feltűnnek az írásaiban. De aki azt hiszi, hogy Strindberg a politikai konzervatizmus és reakció javára tért meg, nem ismeri és nem érti meg az ő szellemi vándorlásait, amelyek egyre meredekebb és egyre magánosabb ösvények felé vittek.

Nem akarta ő visszafordítani a világot a régi, elhagyott rosszba, hanem épp ellenkezőleg járatlan utakat keresett, hogy még azokat is megelőzhesse, akik azt hiszik magukról, hogy legelői járnak. Strindberg, a tipikus szabadgondolkodó, aki a gondolat számára nem ismert el semmiféle járószalagot.

A huszadik századnak Tolsztoj után ő a legnagyobb halottja.

Szini Gyula.

Hogyan lett a vallás?

A történelmi időkben keletkezett mai nagy vallások már összetett rendszerek és ezek külső életformái, a különböző ceremóniák már hosszú fejlődés eredményei. Vázlatunk nem ezeknek a kialakulásáról szól, hanem azokat a tényezőket szeretné bemutatni, amelyek először váltottak ki az emberekből vallásos gondolatokat. Azt az életnívót szeretné megrögzíteni, amely kényszerűen vezetett szellemimádáshoz és természetimádáshoz, mert ezek a vallások primitív kezdetei. Kutatásunk az állat-ember kicsi és ködös öntudatába nyúlik vissza: az ő fogyatékos lelkivilágából kisarjadt eszmék fejletlen életviszonyai között vallásos rendszerekké tevődtek össze. A kész vallásokba beleszületett mai ember lelkivilága kérdésünk pontos megvizsgálására nem alkalmas, mert ismereteiből és neveléséből eredő egyéb tényezők zavaróak, ámde a mai ember vallásos lelkülete is rásegít bizonyos elképzelésekre. Ezeket etnográfiai adatokkal és kultúrtörténeti emlékekkel kell megalapozni, hogy megszerkeszthessük a vallásos gondolkozás primitív induló-pontjait.

Az erdő rengetegeiben, vagy a hajózhatatlan folyók partján, vagy a körülzárt völgykatlanokban lakó primitív ember elszigetelt és majdnem tisztán vegetatív élete alig emelkedik túl az állatin, mert szerszámok nélkül áll, tapasztalat híján van és még nem jutott el addig, hogy nagyobb összefüggések törvényszerűségeit kifürkéssze, átértse és hasznosítsa, Lassan, tapogatózva fejlődik, s egyelőre csak a legegyszerűbb teendőkre tud rájönni. Ezek talán vadnövények szedésére vagy gyengébb állatok lebunkózására vonatkoznak, vagy arra, hogy az időjárás változásai ellen vékonyabb és vastagabb bőrökkel burkolja be magát. Könnyen kitanulhat olyan egyszerűbb dolgokat is, amelyek életét elviselhetőbbé és kellemessé teszik: véres és fortélyos vadászatok lehetnek a passziói. Kezdetleges élettapasztalatai is lehetnek és segíthetik például abban, hogy búvóhelyét ne a szélnek, viharoknak és villámcsapásnak kitett hegytetőn rendezze be. Előrelátás is segítheti például abban, hogy érés idején elkotródják olyan fák alól, melyeknek lelógó nagy gyümölcsei épségét veszélyeztetik.

Mindez a tehetség azonban kicsi és szárnalmas; értéke mindössze, hogy ilyesmikben csillan fel először az emberi intelligencia. S ha egyben-másban ügyeskedik is, s ha néhány egyszerű dolgot jól megért is, azért a természet legtöbb tüneménye s majd minden jelenség, amely lelkivilágában fellép, rejtélyes és félelmetes. Állításunkat szemlélhetővé tehetjük, ha a villámlásra gondolunk. Az őserdő bolyongója nem jöhetett rá, hogy a villámlás elektromos kisülés és messze járt attól a gondolattól, hogy villámhárítóval erejét veheti. (Egészen eltekintve attól, hogy készítéséhez anyaga és kidolgozási technikája sem volt.) Sőt, hogy példánkat jobban kidomborítsuk, gondoljuk meg, hogy 120 évvel ezelőtt a

pesti egyetem fizikai tanszékét még az a Domin jezsuita töltötte be, aki könyvet írt az égi háborúk ellen való harangozás hasznosságáról és maig kellett fejlődünk ahhoz, hogy harangozás helyett épp az istenházának jól kimagasodó tornyára vont emberi találmánnyal tiltakozzunk ama villám ellen, melyet primitív ember-elődünk még istennek képzelt. . . E példában összesűrűsödik a fejlődés hosszú útja és talán kitetszhetik belőle, hogy a primitív ember álláspontja ilyen tünemény láttán nem lehetett magasabb mint hogy a villám hatalmas és félnivaló.

Tulajdonképpen e fejezetben ennyit se akarunk mondani, csupán a primitív ember értelmi fokát szerettük volna bemutatni, mert ilyenféle az az ember – az a vallásos táptalaj – akiben, először vetődnek fel vallásos kérdések. E kérdések bizonyára már állati voltában felgyűltek benne és ugrás nélkül, folytatólagoosan jutott el idáig, de tudatosan fejlődésének csak eme fokán érdeklődhetik irántuk. Ilyenféle az az ember, aki a mennydörgés hallatára s a lecsapó villám láttán állati menekülés helyett értelmetlen rikoltozással először veti földre magát. Ilyenféle az az ember, aki a halál tényén megborzadva feleletért először kutat. A kérdésekig már eljutott, de feleleteket nem találó embernek a bizonytalanság vált alapérzésévé s ebből a bizonytalanságból eredt az a vergődő viselkedés, amely a vallásosság kiinduló pontja, mert már benne van az okokat kereső értelmes lény tájékozatlan kétségbeesése.

Utaltunk már arra, hogy egyrészt a természeti tárgyak és tünemények másrészt a testi elváltozások és a lelki élet jelenségei szolgáltatták a vallásos képzetek kialakulására az első okokat. Ezek az életnek olyan jelenségcsoportjai, amelyek megértéséhez csak hosszú tapasztalat s kiélesedett értelem vezethet. Mindkét csoport bonyolult törvények uralma alatt áll s azok a feltevések, melyeket ezekre nézve alkothatott a primitív ember, szükségszerűen rosszak, kezdetlegesek voltak. Nem lendületes spekulációk vitték e feltevésekre, hanem ellenkezőleg a kritikátlan értelem mindent elfogadó, felületes szemlélete, s mert igen nagy dolgokról volt szó, olyanokról, melyek az élet gyökeréig értek, a rájuk vonatkozó föltevések ellenben rejtélyesek, zavarosak és hézagosak voltak: a fantáziát folyton izgatták s a helytelen kiindulásra helytelen rendszer következett. Kiterjedésre nézve gondolkozásának legnagyobb csoportjai e rendszerek. Minden beljük tartozik, minden ami számára megfoghatatlan, érthetetlen. Időre nézve már egész alacsony fokon ki kellett alakulniok, mert e fontos jelenségek megmagyarázása nélkül szellemi fejlődésében egy lépést se mehetett tovább.

A tűz, akár villám alakjában csapott le, akár szikra alakjában jelentkezett, csodálatos látvány lehetett. Mibenlétének, előidézésének, kihasználásának megtanulása fáradtságos és hosszú munka volt. A mennydörgés, a földrengés, a napelsötétülés félelmetes és

rejtélyes jelenségek, sőt már a forgószél, a vihar, a megmászhatatlan sziklaóriások is, a végtelen tenger, az apály és dagály, a guruló görgeteg, vagy a rohanó folyó, földrepedések és lávaömlés, a föld felületét benépesítő ragadozó vadak, a holttestek körül tanyázó állatok és kinövő férgek, a furcsa alakú vagy bódulást okozó növények, az égboltozat folytonos változásai, a holdfogyatkozás, nappal és éjjel váltakozása, üstökös megjelenése és csillaghullás – mind-mind hatalmas és ki tanulhatatlan erők tükrözői. Az ébrenlét és az alvás ellentétes állapotai, a fénytörés, a visszhang és az árnyék, mely egyre nyomon követ, az ájulások, a görcsök, az epilepszia és a gutautés, az önkívület különböző formái, az álomlátások, lázalmok és víziók, az alvajárás és az őrjöngés, de legfőképp a halál: mind-mind olyan jelenség és állapot, amely a fejlődésnek indult ember érdeklődését rögtön lekötötte és a legnagyobb mértékben fölizzgatta. Ezekből kellett a legkorábbi problémáknak kikerekedni és ezekre kellett akárhogy is megfelelni.

Azok a kutatások, melyeket egykor élt primitív népek hagyományai és emlékei körül végeztek, valamint a ma élő kezdetleges népek vallásainak a megfigyelése tényekben is igazolják, hogy minden vallás magja e jelenségekben van. S jól lehet, az idők hosszú folyamán kifejlődött legkülönbözőbb tudományágak, a csillagászat, a fizika, az élettan, a lélektan és a többi tudomány egymásik jelenséget már egész a tömegekig kiemelt a vallásos gondolkodás köréből, azért még a mai, tisztultabb vallások is e jelenségek megoldatlan vagy nem eléggé tisztázott részein sarkalnak. Ezekhez a teremtésnek, az első és végső oknak a kérdése és egy sereg más metafizikai kérdés tapadt, másrészt az erkölcsessel is kapcsolatba jutott, de mindezek másodlagosan kerültek bele. A primitív népek természeti tárgyakat és ezernyi szellemet imádnak, melyekkel az egész világot benépesítik. A hegyimádás, a tengerimádás, a napimádás, az ősök tisztelete, az állatok és a növények imádata, az egyes emberek istenítése: tények. A primitív isten nem válik el a testiségtől és nem megfoghatatlan, az éteribe feloszlott valami, mint a keresztény vagy zsidó isten, hanem majdnem olyan még, mint az ember: ugyanúgy látható, épp oly anyagi, nem kevésbé éhes, szomjas, fáradt, szenvedő, verekedő és szerelmeskedő. Múlандó második életet él, újra meghalhat, agyon is üthető. Lélek, Szellem, Kisértet és Isten körülbelül egyforma, csak lassan differenciálódnak. A meghalt ember lelke, ha rablásból élő törzshöz tartozott, tovább rabol és harcol, ha pásztornéphez tartozott, barmot őriz és tejet iszik, ha pedig földművelő volt, szántásvetéssel foglalkozik. A sir mellé nemcsak ételt és italt, ruhát és fegyvert raknak, nemcsak állatokat, szolgákat és asszonyt áldoznak ott, hanem a túlvilági mesterséghez és szórakozáshoz szükséges szerszámokról is gondoskodnak. Így csónakot hagynak hátra az utazáshoz, vagy paripát a lovagláshoz, kutyát, hogy ez vezettesse, egy kis pénzfélét is és sok más ilyesmit. A lelkek túlvilági életé-

nek egész elgondolása, továbbá a velük való bánásmód és a nekik szóló tiszteletadás, vagyis az összes ceremónia legjellemzőbb törvényszerűsége, hogy minden az emberek földi életéhez hasonlít. Az emberek egymáshoz való viszonyuk, társadalmi berendezkedésük és saját hajlamaik, érzéseik és indulataik mintájára teremtik meg az isteneket, a ceremóniákat és egész vallásukat. Ez pedig sem kezdetben, sem később nem lehet differenciáltabb és magasabbrendű, mint maga a mindenkori minta.

Ilyen formában talált kifejlést a vallás alapját tevő sokféle jelenség.

Ez a forma azonban kialakulása kezdetén még nem vallás, hanem az embert körülvevő és benne lefolyó jelenségek egyetemes és egyetlen magyarázata, melyet a legmélyebb emberi tendencia, a csírázó értelemnek minden iránt való érdeklődése indított meg. Kizárólagos mindenségmagyarázat ez, amelyet csak akkor kezdünk vallásnak nevezni, amikor ugyanazokra a jelenségekre új, helyesebb magyarázatokkal felelhetünk. De kezdetben e magyarázat a legmagasabb fizikai és lélektani ismeretek összesége, a primitív ember legmagasabb szellemi erőfeszítése, amellyel nem áll szemben a tudomány, mert hisz tudomány nincs is. Vallás és tudomány azonos. Akkor válik ketté, amikor a tudománynak nevezett későbbi keletű és helyesebb gondolatrendszerrel szemben az ősi, primitív és naiv gondolatrendszert kezdi jelenteni. Az első magyarázatokhoz ugyanis nem a tudományos kutatás újabb módszereivel: pontos észlelésekkel, kísérletezésekkel, méréssel és mű”szerekkel jutott el primitív ősrünk, hanem majdnem kizárólag fölületes szemlélettel, amit bőven kísérték homályos és sejtelmes érzések. A különválás után az ősi, erősebben kiképzett magyarázat párhuzamosan megmaradt, de ettől kezdve többé nem egyetemleges és egyetlen magyarázat, hanem a tudománnyal szembenálló vallás.

A vallás kialakulására vezető tényezők közé tartozik a gondolatok kifejező eszköze, a nyelv is. A valláskutatók közül ezt sokan döntő tényezőnek tekintik. Homályos érzések kifejezésére csak olyan nyelv jó, amelyik hajlékonyságával és árnyalataival képes bonyolult és finom érzések visszaadására. A kezdetleges nyelv, amely az emberi érdeklődéssel együtt fejlődött és egyik legrégebbi jele, csak kézzelfogható és kevészámú fogalom köntöse volt. Utazók leírásaiból tudjuk, hogy a vadnépek nyelve még ma is roppant fogyatékos. Fokozásra, ragozásra gyakran alkalmatlan; a múltban történtek elbeszélésére nem való; szűk és kevés szavú. A legkülönbözőbb fogalmak kifejezésére csak egy szó van, úgy hogy a fogalmak összetévesztése kikerülhetetlen. Emellett a szavak olyanok, hogy a megszemélyesítésre a legnagyobb mértékben hajlanak.

A vallás keletkezésére felállított klasszikus magyarázatok két rendszert alkotnak: az animizmust (szellemhit) és a naturizmust (természetimádás). A kettő között sorrendi főkülönbség van. Az animizmus szerint a szellemimádás volt koraibb és a természetimádás már leszármazottja; a naturizmus szerint a természetimádás a régibb s ebből fejlődött ki a szellemhit. Az animizmus a primitív népek vallásainak a megfigyelésén, tömérdek etnográfiai adaton nyugszik, a naturizmusnak a legrégebb nyelvemlékek az alapjai.

Az animizmusnak egyik legkitűnőbb képviselője Herbert Spencer. Rendszerének gondolatmenete ez: az élet ellentétésségei, de főképp az álmok az embereket a kettősség gondolatára viszik. Alvás közben a második én elhagyhatja a testet és az űrben vándorolhat. Ezt a második ént a halál választja el a testtől s ettől kezdve mint szellem él tovább. Emberi természete lévén, beleavatkozik az emberek dolgába, azért a legokosabb őt kiengesztelni.

A holtak sírjain keletkeznek az első, kiengesztelő ceremóniák. A szellemek általános tiszteletéből veszi kezdetét a kiváló ősök szellemeinek a tisztelete. Szokás volt, hogy az embereket természeti tárgyak, jelenségek, állatnevek után nevezték el. A fejletlen nyelv megtévesztő hatása alatt később az azonos nevek következtében azt hiszik, hogy a törzs a hegytől, tigristől stb. származik, amelyekben szellemek lakoznak. Ezért imádják a természet tárgyait is. Így vezet át a szellemhit a természetimádásra. Más kezdetleges népeknél olykor már a kiváló élő embert is istennek tartják, halála után még inkább.

A naturizmus egyik kiváló képviselője Max Müller nyelvtudós, a legelemibb képzetek kialakulását így magyarázza: A vallás alapja a tapasztalás. Az első érzéketeket a természet jelenségei adták. A természet végtelensége, változatossága és kifürkészhetetlen okozatisága magában foglal minden tényezőt, amely vallásos érzés kifejlődéséhez szükséges. Félelmet és ezen keresztül tiszteletet ébreszt. A természetszülte érzéseket szavakban fejezték ki. A legősibb szavak cselekvési típusok, nem pedig tárgyak típusai. A legáltalánosabb emberi cselekvéseket fejezik ki, így a járás, az evés, az ütés, a mászás cselekvéseit. E nagyon kiterjeszhető ősszavakat használták azután minden későbbi fogalomra. így a természetet azokban a megnyilvánulásaiban nevezték meg, amelyek a leghasonlatosabbak az emberi cselekvésekhez. A villámot elnevezték lecsapónak, földetszagatónak, a helyét változtató víztömeget folyónak, rohanónak stb. Ez képletességhez vezetett s az emberi cselekedetekkel felruházott természetet csakhamar az emberekhez hasonló hatalmasságoknak tartották. A természetimádás így vezetett tehát a nyelven keresztül a szellemhithez. Sokszor ugyanazon jelenséget a legkülönbözőbb megnyilvánulásai alapján különböző szavakkal jelölték meg s az így keletkezett ellentéteket mítoszokkal igyekeztek áthidalni.

Ismételjük, mindkét rendszer, ugyanazon tények magyarázatára

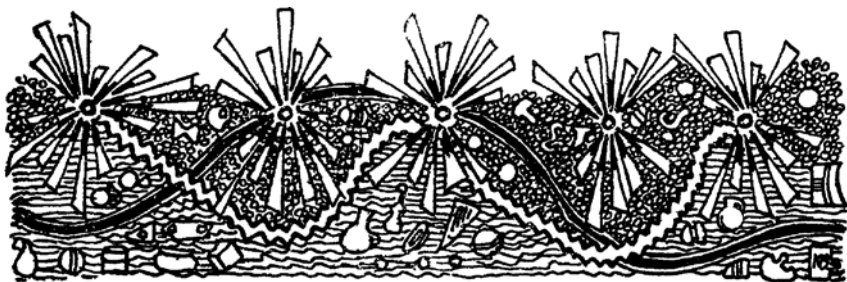
törekszik s csak a keletkezés mikéntjére és sorrendjére nézve különbözik.¹

E vázlat sem a rendszerek részletes kifejtését, sem kritikájukat nem bírja el. Csupán alapfogalmakat akartunk nyújtani.

Vezető szempontunk az volt, hogy a vallást olyan gondolatrendszernek tüntessük fel, amely épp úgy keletkezett: termett és nőtt, mint bármely más gondolatrendszer. A közölt ismeretkörről azt tartjuk, hogy a vallás helyének és jelentőségének a túlzásoktól ment megítélésére, kívánatos visszaszorítására alkalmas érveket ad.

Rubin László.

¹ Kérdésünkről Spencer, Taylor és Max Müller alapvető műveket írtak. Magyar nyelven Spencer tanításainak kivonatán (Társadalomtudományi könyvtár, Grill kiadása) kívül Guyau-nak „A vallás szociológiája” című könyve (Szociológiai könyvtár, Athenaeum kiadása) említhető. Jelentékenyek Emilé Durkheim közleményei, melyek a Huszadik Század 1909-es évfolyamában jelentek meg.

TÁRSADALMI KÉRDÉSEK.

A nemzetiségi kérdés.

A nemzeti érzést, amelylyel a hazafias történetírás és történet-tanítás az elmúlt idők oly sok eseményét, küzdelmét, osztály-uralmát, elnyomását magyarázza meg kényelmesen és a nemzetiségi kérdést, mely a több nemzetiségű államok uralkodó politikusainak kezében hasonlóan kényelmes szerszám az osztályönzés törekvé-seinek leplezésére, a történelem távlatába állítva, valódi jelentő-ségében mutatja be *Jászi Oszkár* nagy könyve. (A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. XVI + 544 l., Budapest, 1912. Grill. Ára 9 K.)

A nemzetiségi kérdés – állapítja meg *Jászi* – szükségszerűen fellép a feudális országnak modern ipari, polgári állammá való átalakulása idején mindenütt a világon, ahol ez az átmenet nem homogén néptömeget, hanem különböző nyelvű embercsoportokat, nemzetiségeket talál. A feudalizmus világát, a csere nélkül való naturál-gazdálkodás és az apró területi uralmak világát egyszerre meg-bontja az intenzívebb mezőgazdaságból keletkező fokozottabb ipar és kereskedelem: a városok kultúrája. Az eddig szétszórt, termés-zeti gazdaságot folytató, házi gazdaságot élő nép nagy, közös centrumok felé kezd gravitálni. A kisebb hűbérurakat leigázzák a nagyobbak és így lassacskán egy országon belül egyetlenegy hű-bér, egyetlenegy királyság, egyetlen közös gazdasági terület jön létre. Az egységre való törekvést mindenütt nyomon követi a nemzeti gondolatnak nevezett ideológia, mely lerontását jelenti a gazdasági élet továbbfejlődését gátló közjogi és gazdasági békók-nak. A nemzeti állam és a nemzetiségi kérdés egy és ugyanazon folyamat két oldala. Mert míg Angliában és Franciaországban az egységes nemzeti állam kialakulása úgyszólván észrevétlenül ját-szódott le, a két-háromszáz évvel elkésett Közép- és Kelet Európá-ban nem volt oly fölényes kultúra, mely a különböző etnikai nép-keveredéseket egységbe tudta volna foglalni, midőn a XVIII. század legvégén s a XIX. század első felében ez országok is ama neve-

zetes világtörténelmi folyamat sodrába kerültek. Ez a folyamat itt nem egységes országokat talál útjában, hanem különböző nyelveket beszélő embercsoportok laza konglomerátumát és ugyanazok a tényezők, melyek a nemzeti eszme jellemző vonásait, a közös jogrendre, a közös gazdaságra való törekvést kiváltották, az idegen nemzetiségű néptömegeket is együvé tartozásuk tudatára ébresztették és megszülték a bennük levő kulturális képességek szabad fejlesztésére való igyekvést, mely nem éretlen nacionalizmus, hanem a nép életérdekének követelménye.

A középkor a modern értelemben vett nemzetiségi kérdést nem ismeri. Állandó, véres csatározásai nem nemzeti, sem faji háborúk, hanem feudális rablóhadjáratok, vagy vallásháborúk, melyek nemzeti szint öltének ott, ahol egy vallás valamelyik népelemmel kizárólagos kapcsolatba jut. Nem véletlenség, hogy a modern nemzeti eszme első tudatos formulázása épp a francia forradalomban jelentkezik. A francia forradalom nagy lépés volt ama gazdasági és kulturális egység felé, melyet az abszolút királyi hatalom által új formában fentartott feudális rétegződések megbénítottak és a forradalom egyenes folytatása annak az egységesítésnek, melyet a királyi hatalom attól a perctől kezdve nem folytathatott tovább, melyben a demokratizálódás az ő jogait is veszélyeztette. A francia forradalom eredményei közül a leglényegesebb a feudális elemek végleges kiseprése a polgárivá vált társadalomból: a föld felszabadítása« a jogrend és a közigazgatás egyenlősítése. A csere, a forgalom, a gondolat mai egysége mellett már a világ legrégebbi, legbiztosabb, leghatalmasabb nemzeti államait legkevésbé foglalkoztatja többé a régi, sajátképpen nemzeti gondolatkör, melynek tartalma a politikai egység helyreállítására, vagy egy összetartozó embertömeg nyelvi és érzelmi egyesítésére való törekvés. Náluk az egység, már teljes minden irányban. Alapvető problémáik kizárólag szociális vagy internacionális természetűek, a további integráció útjelzői.

A nemzetiségi harc a nemzetiségek érintkezésének állandó formája, mely nyugaton mindinkább tűnőben van, Középeurópában a politikai élet uralkodó kérdése, a Balkánon véres faji harcokká fajul és Oroszországban most ébrednek. Ennek megfelel az a jelenség, hogy a nemzetiségi asszimiláció csaknem befejezett a nyugaton, részben lefolyt Közép- és Északeurópában, minimális a Balkánon. A nemzetiségi kérdés végeredményében a nemzetiségi harc és a nemzetiségi béke irányában működő tényezőket keresi.

A békés asszimiláció legjellemzőbb példáit az antik Róma és az Egyesült Államok adják. A rómaiak – eltekintve a birodalom görög felétől, melyet mint magasabb kultúrát beolvasztani nem voltak képesek – az egész birodalmat romanizálták, nem a vérkeveredés, sem az erőszak, hanem a magasabb kultúra segítségével, bár az őslakókkal szemben elenyésző kisebbségben voltak. Észak-amerikában pedig, a teljesen idegen kultúráknak az embereit kivéve, akiknek tökéletesen eltérő gazdasági, szellemi s morális standardjuk az egybeolvadást rendkívül megnehezíti, minden

keresztény civilizációhoz tartozó nép valóságos mohósággal olvad bele az amerikai kultúrába a teljes polgári szabadság, az általános választójog, az intenzív népoktatás, az egyesülési szabadság, a demokrácia minden nagyszerű lehetősége mellett, melyek kifejlesztette ismeretek, érdeklődés és felelősségérzet az egységbe olvasztás leghatalmasabb tényezői.

Európa ama nagy államaiban, melyek területén kisebb idegen nemzetiségek élnek, mint történelmi maradványok vagy mint újabb hódítások eredményei, az uralkodó nemzetiség erőszakkal akarja a legyőzöttet beolvasztani, az alávetett nemzetiség pedig tiltakozik és küzd e törekvés ellen. E politika tipikus példáját szolgáltatja Oroszország, ahol a legenergikusabb lengyel, finn, német, zsidó visszahatással találkozunk. A beolvasztás egyelőre teljesen lehetetlen, mert az orosz nép kultúrája jóval alacsonyabb a meghódított népekénél.

Az asszimilációnak két típusa van: az arisztokratikus és a demokratikus asszimiláció. Az előbbi főképviselője Oroszország, az utóbbié az Egyesült-Államok. Az első típus nemzetiségi politikájának egyetlen célja a történelmi osztályok konzerválása, a nép figyelmének mindennapi bajairól a nemzetiségi veszedelemre való elterelése, míg a modern industrializmus második típusú nemzetiségi politikája szükségszerűen engedékeny és türelmes. Az angol-ír, a német-lengyel, a német-dán, az elzászi, a belga-flamand kérdés történetének és természetének alapos vizsgálata után arra a végső konklúzióra jut Jászi, hogy csak a második típusú nemzetiségi politika a jövő egyetlen lehetséges nemzetiségi politikája.

Ausztriában a modern agrárreform-irány a falvakban, a városi merkantilpolitika, a közélet egyre erősebb demokratizálódása odavezet, hogy az állam, melynek lakossága nagy többségében szláv nemzetiségű, egyre jobban veszíti el német jellegét. Az Otto Bauer *történelem nélküli* népei öntudatra ébrednek, ez az öntudat pedig csak a népek saját nyelvén fejleszthető. Az osztrák állam egyre inkább kénytelen a nemzetiségek mind hevesebb ostromára a német hegemonia szervéből az összes nemzetiségeket föderalisztikus alapon egybefűző hatalommá átalakulni, mely kompromisszumokkal igyekszik a heterogén népelemek együttműködését biztosítani.

A magyar hivatalos történetírás a szatmári békével kezdődő korszakot a nemzeti tespedés korának nevezte el, holott éppen a nemzeti állam alapjait rakták le ez időben azokkal a nagyszerű kezdeményezésekkel, melyek a középkori állam kereteit feszegették. A modern mezőgazdaság, iskolaügy, közigazgatás, hitelügy, adóügy, közlekedés, bíraskodás stb. első nyomait ebben a korszakban leljük meg és csakhamar az állami egység és függetlenség, nemzeti nyelv és kultúra és polgári jogegyenlőség után való törekvést is. És e folyamatban nagy szerep jut, bár öntudatlanul, a dinasztianak, mely hamar észreveszi, hogy a jogtalan és kizsarolt jobbágyság gazdasági és kulturális megerősítése, felszabadítása nélkül a monarchia fenn nem tartható. A jobbá-

gyoknak kedvező politikát e kortól kezdve állandóan folytatja a dinasztia. A 48-as forradalom nemzeti jellege nyilvánvaló. Közös, mindenkire kiterjedő törvényeket hozni, az országot az idegen uralommal szemben függetleníteni, az anyaországot Erdélylyel és a többi elszakadt részekkel egyesíteni, a rendiség romjain egyenlővé tenni az ország minden alkotóelemét s közös államnelyben és érdekekben egyesíteni minden nemzetiséget, ezek voltak a forradalom törekvései. A demokratizáló mozgalom élén a nemességnek egy kisebbsége állott, mely tulajdonképpen egy tőle idegen osztály, a polgári osztály érdekében küzdött és természetesen sokat felvett a modern jelszavak mellé a kuruc, nemesi szabadság eszmetárából és taktikájából. A bécsi udvar megijed saját liberális kezdeményezéseitől és a politikai reakció várába vonul vissza. A magyar nemesség védi állami életének integritását Ausztriával szemben és a modern liberalizmus jogait a főnemességgel szemben, de a magyar forradalom elvesztette a csatát abban a pillanatban, mikor a nemesség nem tudta faji gögjét fékezni és a nemzetiségek támogatását megnyerni. Különben egészen természetes, hogy a nemzetiségek egy része évszázados elnyomóival szemben, kik utolsó percig vonakodtak őket az alkotmányba befogadni, a dinasztia oldalára állott, mely gyakran pártját fogta éppen amazok kizsákmányolásával szemben. A legfejlettebb nemzetiség, a románság, pedig nemzeti létét látta veszélyeztetve az unió által, mert akkor még senki sem tudta a nemzetiséget a közjogi jogosítványoktól, a területi önállóságtól elválasztani.

A nemzeti összefüggés tudatával, a közös törekvések homályos átérzésével még ma is csak a városi lakosság és a műveltebb parasztnép körében találkozunk. A nemzeti állam úgyszólván a szabad polgárok és parasztok állama. Az így még ma is csak kezdetét élő magyar nemzeti állam ideológiáját a rendi, feudális, vallási harcokat folytató Magyarországra alkalmazni, azon idő nemzeti politikájáról beszélni hihetetlenül naiv tudománytalanság. A magyar fejlődés vagy 150-200 évvel megkésett a francia és angol mögött. A magyar gazdasági és politikai struktúra még a XIX. század első felében is fejletlenebb, mint a francia vagy az angol a XVIII. században és a nemzetné alakulás ideje is egy-két évszázaddal később jő el.

A 67-es kiegyezés az országot a nemesi osztályok kizárólagos uralmának szolgáltatta ki. Számbavehető polgári osztály nem volt: a lateinerek és a zsidó uzoratóke kellő kielégítést találtak a dzsentri és az arisztokrácia szolgálatában. Megindul az a nevezetes tenyésztőpolitika, mely az összes hivatalokat a nemesség számára tartja fenn és amely természetesen távol akarja tartani a más nemzetiségű középosztályt a hivataloktól, különösen a vármegyétől és megszűli a „közös ellenség”, a „nemzetiségi veszély”, a „dákoromanizmus” és a „pánszlávizmus” jelszavaiból táplálkozó ideológiát. Ezenkívül a szabadelvű párt a függetlenségi párt tárnadásaival szemben is napirenden tartja a nemzetiségi kérdést, mely olcsó hazafias diadalokat szerez neki és a kiegyezési mű szá-

mára azt a főargumentumot szolgáltatja, hogy csak Ausztria segítségével küzdhetünk meg a nemzetiségekkel. Közben az ország összes gazdasági, kulturális és hatalmi-politikai erői rendkívüli módon eltolódnak a magyarság, elsősorban a történelmi osztályok javára. A természetes asszimiláció gyorsan halad előre a magyarság lakta rendkívül termékeny területen. Az ország mind jobban megmagyarosodik és a nemzetiségek közjog-territoriális igényeit az adminisztratív és kulturális kérdések váltják fel. Az azelőtt nemzeti önállóságot hangoztató nemzetiségi aspirációk főkövetelése a Deák és Eötvös liberális és végre nem hajtott nemzetiségi törvényének végrehajtása lesz.

A magyarság térfoglalására nézve jellemző, hogy míg 1787-ben 2,300.000 magyarral szemben 5,600.000 nemzetiségi lakik az országban (akiknek több, mint fele a XVIII. század folyamán vándorolt be), az 1850-iki népszámlálás 5 millió magyarról és 6,300.000 nemzetiségiről számol be a tulajdonképpeni Magyarországon. Ez azt jelenti, hogy a magyarság 63 év alatt körülbelül 1 millió 700 ezer idegen nemzeti ségüt olvasztott be. Hogy a magyarság hegemoniája nem alapulhat erőszakon vagy más mesterkedésen, bizonyítja az e korban politikailag igen gyöngye és megosztott magyarság nagy asszimilációs sikere. Az egész magyarság lélekszáma 1787-1900 között 2,322.000-ról 8,588.334-re szökött fel, ez 270%-os szaporodás, míg a nemzetiségi száma ugyanazon idő alatt 5,680.000-ról csak 8,132.000-re emelkedett, 43%-os szaporodást tüntetve fel. A városi lakosság ugyanez idő alatt megnégyszereződött, de míg a magyar városok lakossága öt és félszer lett nagyobb, a nemzetiségi városoké csak megkétszereződött. A magyar városok megmagyarosítottak, felszívtak igen sok nem magyarajkú lakost is. Ez magyarázza meg a feltűnően kedvező szaporodást. A magyar és nem magyar népesség *természetes* szaporodásában több száz %-ra rugó különbség lehetetlen. Itt nyilvánvaló a nagymértékű asszimiláció. A beolvadás jórészt öntudatlan folyamat és a nagyobb gazdasági és kulturális fejlettség irányában halad. A „legkisebb nyomás” törvénye szerint az éhező, analfabéta és a polgári közszabadságok terén mélyen elmaradt nemzetiségi perifériákról a magyar kultúra gócpontjai, a gazdagabb magyar síkvidékek és a városok felé egyre több és több ember vándorolt. Hogy az eként elsorvadt nemzetiségi vidékeken a magyarság számos községben kisebbségbe jutott, természetes, mert ez a vándormozgalom elsősorban a kultúrában fejlettebb magyarságot ragadta meg. Az elnéptelenedett nemzetiségi falvak magyar lakosságát beolvasztotta a nemzetiségi vidék. A tenger elnyeli a szigeteket. A magyarság kulturális fölényét erősen bizonyítja, hogy a városi képződmények 76.09%-a magyar. Ezek a városok és őstermékenységű vidékük a magyarság hegemoniájának legmélyebb, megingathatatlan alapjai. Ezenkívül az értelmiség kereső tagjainak 77.1%-a magyar és csak 22.9%-a nemzetiségi. Ez arányban az is kifejezésre jut, hogy a magyar állam a nemzetiségek közép- és felső oktatását elhanya-

golta, továbbá, hogy a nemzetiségeket kis arányszámban alkalmazták az állami és közigazgatási szolgálatban és csak az alacsonyabb tisztségekre. A magyarság kulturális fölényét a földbirtok-, az ipar- és kereskedelmi és az adóstatistika itt fel nem sorolható adatai is frappánsan igazolják.

A nemzetiségi nép elnyomása sokkal súlyosabb, mint a magyar népé. A nemzetiségi gyűlölködés elvakította magyar junker még sokkal kevésbé lát embert a nemzetiségi parasztban, mint a magyarban; az idegen nyelvű közigazgatás és bíraskodás fokozza a nemzetiségek sérelmeit, a magyarosító iskola alacsonyabb kulturfokon tartja őket. A magyarországi nép közös szociális sérelmeihez speciális nemzetiségi sérelmek járulnak. És mégis e nemzetiségi népelemek kultúrképessége vitán felül áll, ha látjuk, hogy – nem is beszélve a szászokról – a tótok és románok minden mostoha körülmény és üldözés mellett is igen figyelemre méltó gazdasági és irodalmi szervezetet hoztak létre. A magyarosító politika tartalmatlan torzkép. A társadalmi asszimilációt csak nagystílű gazdasági és szociális politikával lehet előmozdítani, mely fejlettebb kultúréletbe vonja be a helyi partikularizmusokat. Nálunk épp az ellenkezője történik ennek és ez többek között azt is eredményezi, hogy az elnyomott nemzetiség szolidaritása legyőz minden osztálykülönbséget. A nemzeti lét apró-cseprő kérdései óriás jelentőséget öltenek s a gazdasági és kulturális haladás igazi nagy munkája nem indulhat meg, mert ennek az öntudatos gazdasági és politikai osztálydifferenciálódás az előfeltétele. A kényszerasszimiláció sehol a világon nem járt sikerrel, Magyarországon sem sikerülhet. A feudalizmus ideig-óráig még tarthatja magát, sőt uralkodó rendje a vegyes nemzetiségi országokban a haza védőjének szerepét ölti fel, a csereforgalom, a világpiacra való termelés, a hitelgazdaság, a népies kultúra azonban egyre inkább beleütközik azokba a feudális szervezetekbe, melyek a nemzetiségi kérdés megoldásának is főakadályai. És a dolgozó magyarság nem tűrheti, hogy az ország demokratizálását, a feudalizmus kiszorítását a nemzetiségi veszedelem meséjével tartóztassák fel.

A nemzetiségi béke megvalósításának feltételei: *jó iskola, jó közigazgatás, jó bíraskodás a nép nyelvén és minden nemzetiség ama jogának elismerése, hogy nyelvét, kultúráját szabadon fejlesztheti.* E minimális nemzetiségi program megvalósítására azért is szükség van, mert a mai feudális szervezet csak úgy rombolható szét, ha a magyar demokrácia nemzetiségi különbség nélkül szervezni képes az egész elnyomott parasztságot, munkásságot és polgárságot. Es Magyarország Ausztriával szemben gazdasági létérdekeiben sem tud mindaddig nyomatékkal fellépni, míg Bécsben jogosan azt hihetik, hogy a magyar követelések mögött csak egy zártkörű osztályuralom áll, melyet könnyen le lehet törni a jogfosztott nemzetiségek mozgósításával. A nemzetiségi kérdés éppen ezért a magyar demokrácia és állami függetlenség archimedesi pontjának nevezhető.

A Jászi megállapította nemzetiségi létminimum a nemzetiségek minimális szociális programja is, mert bármiféle haladottabb

gazdasági, politikai vagy kulturális törekvés képtelen utat törni a nemzetiségek soraiban mindaddig, míg e programmpontok teljesítve nincsenek. A nemzetiségi néptömegek a fejlettebb kultúrához csak anyanyelvükkel kapcsolódhatnak. A nemzeti egységen épp oly kevésbé lehet kezdeni, mint a nemzetköziségen. A nemzetköziséghez a nemzetin, éhez pedig a nemzetiségi nyelven át visz az út. Az erőszakos asszimilációs törekvés épp azt a békés egybeolvadást teszi lehetetlenné, mely közös érdekek, békés csere, közös szokások útján érzelmi és legmagasabb fokon nyelvi egységhez is vezet. Magyarország életérdeke, hogy minél előbb a demokratikus nemzetiségi politikára térjen át.

A Jászi munkájának gondolatmenetét, következetes okfejtését igyekeztünk lehető rövidre fogva előadni. A gazdag, adatokkal teljes, az egész idevágó irodalommal alátámasztott hatalmas munka elhallgattatja a rosszindulatú és tudatlan sovinizmus aggodalmait. A magyarságnak nincs oka félni a nemzetiségektől. Kulturális fölényével uralkodik rajtuk és politikájától függ, mily gyorsasággal fejlődik tovább az eddig is nagy sikerű asszimiláció. De kioktatja a mindent túlságosan leegyszerűsítő, elhalványult szólamokkal dolgozó primitív „radikalizmus”-t is. A nemzeti érzés és a nemzetiségi kérdés nem intézhető elő nagyhangú kijelentésekkel. Gazdasági, néppszichológiai okai vannak, melyekkel számolni kell.

A társadalomtudományi és politikai irodalom nagy gazdagítója ez a sok melegséggel és stílusbeli szépséggel ékes könyv, mely nem egy helyén, például a német-dán kérdést tárgyaló fejezetében, költői szárnyalású.

Székelly Artúr.

Munkásmozgalom.

(Olaszország.)

Az ipari forradalom lendítette meg az olaszországi munkásság szervezkedését is, de ennek a lendületnek reális kezdetét egy személytől, *Bakunin* Mihálytól lehet számítani. Ez a híres orosz anarchista a hatvanas évek elején került Itáliába és az olasz szabadkőművesekkel együtt túlsúlyra jutott Mazzini felett, akinek elméleti és köztársasági programja a marxizmussal nem volt összeférhető. Bakunin a maga *Alleanzájának* országszerte fiókokat szervezett, amelyek anarchisztiko-szocialista programját hirdették és terjesztették eleinte inkább a polgárság, diákság és a fanatikus semmittevők sorai közt. Bakunin összeköttetései az *Internationalével* már 1872-ben megszakadtak, de az önálló agitáció tíz év alatt csődöt mondott: az 1882-iki választójogi reform a lappangó elégtelenséget el tudta egy időre hallgattatni, a bakuninizmusnak pedig teljesen kiadta az utat.

Ugyanebben az évben, 1882 május elején megalakult Milanóban a *Partito operaio*, amely kizárólag a munkásságra akart támaszkodni és a szocializmus politikai programmpontjain kívül már a munkásszervezeti vezető elveket is felállítja: egységes nemzeti munkásszövetkezés létesítése, kooperációk, munkaközvetítés, végül helyi ellentállási ligák alakítása. Ezen a párton kívül Romagnában és Emiliában a *Partito socialista riivoluzionario* működik, amely szemben a demokratikus jellegű milánói ala-

kulással, forradalmi alapon áll, minden szocialistát, még a nem testi munkásokat is, egyesíteni akar, a kéréllhetetlen osztályharcot és a szakszervezet szerinti tömörülést hirdeti. A partito operaiából nemsokára kiválik a szigorúan proletár-párt, erős agitációt fejt ki, lapot létesít, 1885-ben már 30.000 tagra hivatkozhat és az 1886-iki választásokon közel 20.000 szavazattal rendelkezik.

A folytonos „izgatás” és szervezkedés természetesen a kormány részéről nem találkozott valami különös jóindulattal: kezdik a vezéreket üldözni, az egyesületeket feloszlatni, a lapokat megölni s az 1888-iki bolognai kongresszussal az olasz munkáspárt be is fejezte működését. A munkásmozgalom magától értetődőleg csak megjelenési formájában módosult, de energiájában nem csökkent: titkos összejöveteleken, a camera del lavoro-kban dolgoztak tovább, 1893-ban máj 12 „munkáskamara” volt s kongresszust is tartottak; nem politizáltak, hanem a különböző szakegyleteket szervezik s ellenőrzik, munkaközvetítéssel és tanítással foglalkoznak. Ez a rezerváltság azonban nem tarthatott soká: 1890-ben az újonnan szervezett *Partito dei Lavoratori* a milánói kongresszuson hivatalosan kilépett a nyilvánosság elé, teljes programot dolgozott ki, elváltak az anarchista iránytól és a tiszta marxista alapra helyeződik. Innen számítódik az olasz szocializmus és munkásmozgalom renaissance-a. A reggio-emiliai kongresszuson csatlakoznak Szicília paraszt-proletárai, nemsokára pedig kitör a véres szicíliai proletárforradalom, amely a pillanatnyi elnyomáson felül roppant fellendülést jelent az olasz szocializmusnak. Az 1895-iki választásokon 12 képviselője jut be a parlamentbe s 60.000 szavazata van, 1897-ben pedig 16 képviselője s csaknem 110.000 voksa. Crispi vaskeze csak összetömörítette az olasz munkásságot, melyet az intellektuelek és a polgárság sorából is tömegesen támogatnak. A szakegyletek száma folyton növekszik: 1892-95-ben 492 csaknem 20.000 taggal, 1897-ben 623 28.000 emberrel rendelkeznek.

A szakszervezetek működése Crispi után Rudiniben talál nem durva, hanem ravasz ellenségre. Rudini felemelte a gabonavádot, titkos felügyelet alá helyezte a vezetőket, feloszlatta a Camerákat, letörte a sztrájkokat. Ez a politika, főleg a kenyér folytonos megdrágítása, újabb forradalomra vezetett, amely azonban délről felcsapott Milánóba is (Fatti di maggio). A kormány ostromállapotot hirdetett, minden szocialista jellegű egyesülést szétkergetett, minden pénzalapot elkobzott, egy csomó kiváló politikust és tudóst bebörtönöztetett. Mindemellert Rudini megbukott, a közvélemény egyértelműleg ellene támadt s nem volt hosszú élete Pelloux tábornoknak sem, aki egyszerűen katonai diktatúrát akart létesíteni. A parlamentben a pártok jóformán mind a szocialisták mellett foglalnak állást, Pelloux lemond és a szocialista párt az ellenzék segítségével harminc mandátummal többet hoz be a parlamentbe, mint amennyivel eddig rendelkezett.

Az olasz munkásmozgalom ezután már a kálváriajárásból lassanként átcsap a diadalok útjára. Felismerte az *agrárprobléma* nagy jelentőségét, fokozott figyelemmel fordult a kisbirtok s a kisüzem felé, az agitációt a latifundium ellen is kellő erélyvel kezdi vinni. Az 1896-iki firenzei kongresszus a földművesprogramot részletesen kidolgozza, a legha di rezistenzákat szervezi az agrárproletariátus közt s 1901-ben már 704, 1902-ben 975, 1903-ban pedig 1250 ilyen szervezetre hivatkoztak közel 240.000 taggal. A Mezzogiornót akarja a párt meghódítani, az intenzív gazdálkodást s az agrárvámok leszállítását követeli s a parlamentben főleg a szociális reformokért veti közre a maga folyton súlyosbodó befolyását. Az 1900-iki római kongresszus jelenti a szocialista párt fénykorát: a parlamenti és községi akció innen kezdve lesz nemcsak intenzívvé, hanem eredményessé, case operaié létesülnek, a munkáskamaráknak több mint 300.000 tagjuk van, a sztrájkok egymásután sikerre vezetnek s a kormány

nem mer törvénytelen eszközöz nyúlni ellenük. A munkáskamarákon kívül, amelyek főleg városi szervezetek maradnak, a federazionei nazionalisti képviselik a tulajdonképpeni szakszervezeti elemet.

Ez a kettős hadsereg folyton szaporodik, viszont folyton nő az ellentét a szocialista párt riformista és rivoluzionista árnyalata közt, amely tulajdonképpen az intelligens északolasz iparismunkásságot és a proletár délolasz földművelőséget reprezentálja. Ezekben a belső harcokban a riformisták közel jártak a miniszteri padokhoz, szerencsére azonban volt a pártnak annyi energiája, hogy a megalkuvó, vagy legalább is túlságosan koncesszív elemeket arra szorítsa, hogy a szociálpolitikai és a választójogi reformot minél több súlylyal kényszerítsék ki a mindenkori kormányoktól.

A szocialista párt az 1904-iki választásokon már 326.016 szavazatot kapott és 29 képviselőt hozott be a parlamentbe, az utolsó 1909-es campagne-ban pedig 347.615 szavazatra és 41 képviselőre hivatkozhatott. Ez a tekintélyes szám legjobban igazolja az olasz szocializmus imponáns jelentőségét, amelyet az új választójogi reform, ha párt belső ellentétei elsimulnak, a legnagyobb európai súlyra fog emelni.

Kosa Miklós.

A városok kongresszusa.

Ne csodálkozzunk azon, hogy a magyar városok országos kongresszusa jelentéktelen eseménnyé zsugorodott össze. A sok fontos kérdés közül, mellyel foglalkoznia kellett, érdemben egyet sem intézett el. Szerencsétlen ötlet volt a nagy és hatalmas Budapestet és a többi fejlettebb ipari várost közös tanácskozásba vonni a túlnyomórészt primitív és fejletlen rendezett tanácsú városokkal. Az ipari városok már régóta kikíváncsoznak abból a keretből, melybe őket a magyar törvényhozás szorította, a rendezett tanácsú városok ellenben még mindig nem jutottak el odáig, hogy nagykorúsításukért folyó harcuknak a hullámai átcsaptak volna a mindennapi élet küzdelmei közé. A fejlődő, az iparosodó és demokratizálódó nagyvárosnak a törekvéseit, igényeit és szükségleteit tehát bajosan képes megérteni a túlnyomórészt még falusi életet élő rendezett tanácsú város. Ahol még a régi táblabírói észjárás dominál, ott bajosan értik meg a vármegyéből átláptált és a városi életnek mai fejlettségéig fel nem érő közigazgatás átforgalmazásának a szükségességét, ott nehezen értik meg, hogy a városi közigazgatás – nem úgy, mint otthon a lezúllott dzsentrik duhajkodásának a kiindulópontja – a nagy néptömegek mindennapi életszükségleteinek a kielégítésére szolgál, mely annál könnyebben és jobban láthatja el feladatát, minél mélyebben nyúlnak le gyökerei a kapitalizmustól nevelt városi lakosság széles rétegeibe. Mit törődik a parasztváros vezető tisztviselője a városok és általában a gazdasági és társadalmi élet bármely jelenségének és tényezőjének a fejlődésével? Mit érdeklik őt mindezek? Mit neki a városi „csöcselék”, az a jött-ment népség, amelyik lábball tiporja a nemzeti tradíciókat? Annak engedjen ő beleszólást a közigazgatásba?

Szerencse, hogy az izzó politikai küzdelmek közepette a városok ezidei kongresszusa alig jelent egyebet, mint egy egyszerű adatot a bankettek statisztikájában. Reméljük, hogy az új városi törvényre nézve produkált reakciós állásfoglalása nem hagy majd mélyebb nyomokat a magyar városok fejlődésében. A kongresszus rendezősége pedig levonhatná a maga számára azt a konzekvenciát, hogy a kapitalizmus nagy erőitől hajtott városi élet fejlődése számára ne keresse a kapitalizmusig még el nem jutott, tehát azt egyáltalán meg nem értő igen nagyszámú parasztváros segítségét. Ezek nem képesek még felfogni a demokráciát, irtóznak a néptől, irtóznak attól a gondolatától, hogy a közigazgatás a nép szükségleteit lássa el. Ne csodálkozzunk tehát, ha ezek tiltakoznak a virilizmus eltörlése ellen, ne csodálkozzunk azon, hogy ezek olyan kegyetlenül megcsúfolták *dr. Harrer Ferenc*nek városi törvénytervezetét. Hiszen a Harrer-féle tervezet nem is ezek számára készült, nem a csak közigazgatásilag városá szervezett, hanem a tulajdonképpeni városi életet élő, tehát a kisebbségben maradt városok számára. Ezeknek kellene most összeülniök, ezeknek kellene ezzel az új városi törvénytervezettel szemben állást foglalniök. A modern demokrácia hordozói ne vonsozlják magukkal a reakció fullajtárjait, velük nem lesznek erősebbek, hisz ezek úgysem érthetik meg az ő törekvéseiket. *Szántó Béla.*

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

Az ismeretelméleti monizmus.¹

II.

A világ” elemzése.

Régi megállapítás az, hogy minden ismeretünket a világról érzékelteink és azok összefüggései teszik. „Nincs semmi sem értelmünkben, ami nem volt érzékszerveinkben” – mondta már Hobbes. De még sokkal régibb a másik tétel, hogy mindaz, ami érzékszerveink útján tudomásunkra jut, csak *látszat*, többé-kevésbé torz tükörképe a dolgok *valóságának*, amely mögötte rejtőzik s amely szemlélés útján nem, hanem csak az elvont gondolkodás útján vagy semmiképp sem ismerhető meg. A „valóság” világának megkülönböztetése az érzékelt világtól s a „valóság” megközelítése a szellem fegyvereivel évezredekken keresztül foglalkoztatta az emberi gondolkozást, melynek hosszú ideig legfontosabb problémája volt. Ma felismerjük, hogy ez a probléma az emberi gondolkodás fejlődésének egy bizonyos fokán szükségszerűen vetődött fel, csak úgy, mint ahogy a fizika egy korszakában természetes volt a *perpetuum mobile* problémája. Mint tudjuk, a fizika azzal intézte el az örök mozgót, hogy képtelenség, mert a megvalósítására irányuló minden kísérlet sikertelen volt. Azt is tudjuk, hogy ennek a leszámolásnak köszönhetjük az energetika nagy és gyümölcsözőknek bizonyult törvényeit.

Az örök „valósággal” azonban még mindig nem számolt le egészen az emberi gondolkodás. Vajjon nem volna-e elegendő a fizika eljárását követve, a „Ding an sich” problémájának hiába-*valóságát* azzal bizonyítani, hogy a megismerésére irányuló minden fáradság sikertelen volt? Nem. Erről a problémáról nemcsak azt kell felismernünk, hogy megoldhatatlan, hanem azt is, hogy képtelen, hogy értelmetlen, hogy felvetődése csak a gondolkodás egy zavarából állott elő, amelynek tisztázása után többé fel sem merülhet. Kísérjük figyelemmel evégből az emberi szemlélés és gondolkodás fejlődését.

¹ Az első közleményt lásd a Szabadgondolat: II. évfolyamának 3. számában.

A primitív ember nyilván nem tett különbséget érzékleteinek világa és a valóság világa közt. Mindent úgy gondolt valónak, ahogy érzékelt valónak. Bizonyára a látszat fogalmát sem ismerte.

Az ismeretek gyarapodása azonban megzavarta ezt az egyöntetűséget. Az emberek azt tapasztalták, hogy álmukban, hallucinációikban érzékleteik vannak, amelyeknek a „valóságban” semmi sem felel meg; később olyan jelenségeket is találtak, amelyek „valóságát” hatalmas hatások bizonyították, anélkül, hogy magukban érzékelhetők lettek volna (mágnesség, villamosság stb.). Az érzékszervi csalódások egész sora (a vízbemártott bot töröttnek látszik, a „valóságban” nem az; a délibáb városa a „valóságban” nem létezik; messziről kicsinynek látott tárgy, a „valóságban” nagy; a langyos vizet hidegnek vagy melegnek érezzük, aszerint, amint előzőleg meleg vagy hideg vízbe mártottuk kezünket stb.) vezetett arra, hogy különbséget kell tenni látszat és valóság között. A gondolkodás fejlődésével ez a megkülönböztetés mind élesebb lett. Azt tapasztalták, hogy gondolkodás és számítás útján sokszor jobban lehet megismerni a dolgokat, mint az érzékelés segítségével. Az emberek megtanultak előrelátni: *tudták*, hogy valami be fog következni s csak azután *éreztek*. Egy csillagász kiszámította, hogy az ég egy bizonyos pontján egy bolygónak kell lenni és azután látták meg. Az érzékletek sokszor csak arra voltak jók, hogy a gondolkodás eredményeit igazolják; a tudományos hipotézisekben gyakran olyan folyamatokat tettek fel, amelyek egyáltalán nem érzékelhetők, vagy érzékleteinkkel éppen ellenkezesek. A felsőbb matematika a tiszta gondolkodás segélyével a végtelen (tehát érzékletileg képtelen) mennyiségek bámulatos rendszerét építette fel, amely szigorúan helyesnek bizonyult. A természettudomány azt tanította, hogy a jelenségek lényege: atommozgások, vagy azt, hogy energiaváltozások; mindehhez érzékszerveinknek semmi köze. Az emberek a gondolkodásban olyan képességet véltek felismerni, melylyel az érzékletektől függetlenül, sőt azokkal ellentétben juthatnak a „valósághoz”. Még egy lépés és ott vagyunk annál a felfogásnál, mely szerint az érzékletek csak zavarják ennek a „valóságnak” megismerését: a természettudomány, amely mindig érzékletekkel operál, módszerénél fogva alkalmatlan e feladat megoldására, erre egyedül az „elvont” gondolkodás rendszere, a metafizika hivatott.

Vizsgáljuk azonban meg, hogy miből áll a gondolkodásnak s különösen az elvont gondolkodásnak munkája, mik azok, amikből kiindul, amikkel dolgozik s mik az eredmények, amikhez eljuthat. Az elvont gondolkodás abban áll, hogy *fogalmakat* alkotunk s ezeket *gondolatok* alakjában különböző összefüggésbe hozzuk. A fogalmakhoz pedig következően jutunk: érzékszerveink s az ezekkel összefüggő agyrészletek berendezése olyan, hogy érzékleteink nem egyenkint, hanem sokan egyszerre és bizonyos rendszerek szerint összefüggve jelentkeznek. Ha egy szobába lépünk, akkor a jelentkező tudatérzéket, időérzéket, tér-, szín-, hőérzéketek együtt és

bizonyos összefüggésekben adják a „szoba” érzékletét. Agyunknak ez a berendezése, amely tehát abban áll, hogy érzékleteink bizonyos komplexumokban jelennek meg, kétségkívül nagy hasznára volt az embernek a tájékozódásban és ezáltal a létfenntartás munkájában. Amikor a beszéd kifejlődött, agyunknak ez a berendezése még nagyobb fontosságot nyert azáltal, hogy az érzékletek bizonyos összefüggéseit a *szavakkal* rögzíteni, másokkal közölni, az emlékezetbe Λ aló elraktározásra s az újra felidézésre alkalmasakká tenni sikerült. Bizonyos tér-, tapintás-, hő- stb. érzékletek bizonyos összefüggése az „asztal” képében jelentkező érzékszerveink és agyunk sajátos szerkezetének és működésének megfelelően. Amikor az ember az érzékleteknek ezt az összefüggését az „asztal” szóval megjelölni volt képes, ismét óriási haladást tett: a *fogalmak* alkotásának képességére tett szert. Először csak a mindig együtt jelentkező érzékletek összefüggéseit jelölte meg, megalkotván az egyes fontos *tárgyak* (fegyver, kenyér, vad) *fogalmát*. Amikor ez a képessége erősödött, már nemcsak az egyes érzékletek összefüggéseit (a tárgyakat) jelölte meg fogalmakban, hanem az érzéklet-komplexumok, a tárgyak összefüggéseit is; így jutott el olyan fogalmakhoz, mint a távolság, mélység, lehülés stb. fogalma. Ezek az előzőkhöz képest már közvetettek, elvontak. További fejlődésében ez a képességünk elérte azt, hogy aránylag igen komplikált érzéklet-összefüggéseket tudott fogalmakkal megjelölni. S ekkor történt aztán, hogy az ember elvesztette a kapcsolatot érzékletei és fogalmai között; azt hitte, hogy fogalmainak érzékleteihez semmi köze. Azonban a következetesen keresztülvitt analízis kimutathatja, hogy nemcsak az egyszerű fogalmak, hanem a legelvontabb filozófiai vagy esztétikai fogalmak is semmi egyebet nem tartalmaznak, mint érzékletek összefüggéseit. Persze, az egyszerű érzékleti elemeket olyan komplikált összefüggéseikben, aminők például a szép vagy a jó fogalma, nem könnyű kimutatni; de azt könnyű felismerni, hogy a feladat csak olyan természetű, mint a matematikában valamely szám n -edik gyökét megkeresni.

Ha azonban fogalmaink csak érzékleteket (illetve azok komplexumait) tartalmazzák, akkor mi értelme van annak a „várakozás” nak, amelylyel az emberek egykor az elvont gondolkozástól valami, az érzéklet-világtól lényegében különböző „valóság” megismerését várták? Bármilyen elvont fogalmakat konstruálnának is, azoknak csak a bennük foglalt érzékleti elemek adnak értelmet s ha ezeket megtaláljuk benne, akkor megint csak egy érzéklet-világot ismerünk meg.

Az elvont gondolkozás tehát természeténél fogva nem adhat más valóságot, mint érzékleteink. De agyunk mai fejlettsége mellett sokkal kevésbé alkalmas a valóság megismerésére, mint az érzékelés. Amint a *közvetlen* érzékletek biztos talaját elhagyjuk, minél komplikáltabban építjük fel fogalmainkat, annál bizonytalanabb és ingadozóbb eredményekhez jutunk. Még nem elég

biztos a logikánk, még nem elég éles a kritikánk ahoz, hogy az elvont gondolkozás nagyon is közvetett érzékleteiben megbízhatnánk. Ha biztosak akarunk lenni abban, hogy a „valóságot” ismertük meg, akkor a közvetlen érzékeléshez kell még mindig folyamodnunk.

Igen, de azt láttuk, hogy az emberek bizalmát az érzéklet valóságában éppen az döntötte meg, hogy ezek a „valósággal” sokszor ellenkezőknek bizonyultak. Az előbbieket alapján azonban most már megérthetjük, mit jelent az, ha egy érzéklet, vagy érzéklet-komplexum a „valósággal” ellenkezni látszik. Mit jelent az, hogy a vízbe mártott bot csak látszik törötni, a valóságban nem az? Nyilván azt jelenti, hogy egy látásérzékletünkkel szemben (a megtört vonal érzékletével szemben) minden egyéb érzékletünk (a megtapintás érzéklete, a vízből ismét kihúzott bot látásérzéklete, stb.) az ép bot érzékletét adja. Hogy érzékszervi csalódásaink, hogy hallucinációink nem „valók”, az azt jelenti, hogy *más érzékleteink* nagy tömegével ellenkeznek. Úgy áll a dolog, hogy a jelenségek legtöbbször egyöntetű és határozott érzéklet alakjában jelentkeznek – ezeket minden további nélkül „valóknak” fogadjuk el, a „valóságnak” tekintjük. Néha azonban egyik-másik érzékletünk a többivel, amelyek egymás közt állandó összefüggésben jelentkeznek, nem egyezik – akkor ezekkel szemben, a „valósággal” szemben, azt „látszatnak” tekintjük.

Nem érzéklet áll szemben valósággal, hanem egyik érzéklet a többivel. A „valóság” fogalma azt jelenti, hogy *bizonyos érzékletek állandó összefüggésben* jelentkeznek – a „látszat” fogalma azt jelenti, hogy valamely érzékletcsoportban az összefüggés nem állandó.

Ha ezeket megértjük, akkor a nagy probléma, hogy a valóságban olyan-e a világ, amilyennek érzékeljük, vagy nem, – nagyon egyszerű alakot ölt. Az egész probléma csak abban fog állni, lehetséges-e az, hogy az állandó összefüggésekben jelentkező érzékletek egymás közt és más érzékletekkel mégis ellentmondásban vannak? Erre a kérdésre elég könnyű a felelet. Amíg érzékszerveink meg nem változnak, addig érzékleteink *minősége* nem változhat meg, addig a világ számunkra „mindig tér-, idő-, szín-, hang- stb. érzékletek valósága marad. Érzékleteink *mennyisége* azonban a szellemi fejlődéssel mindig növekszik s ezért új összefüggések konstruálása, valamint új ellentmondások észrevése a valóság képét tényleg mindig változtatja. Ez a változás a közvetlen, valamint a nagyon megszokott összefüggéseket természetesen alig érinti, ezért pl. a föld, a víz, a fa stb. valóságát változatlanoknak tekinthetjük. De a közvetettebb és ritkább érzéklet-összefüggések változása sokszor szembevethető. A primitív ember igen sok látszatot valóságnak tekintett, az elvont gondolkozás hatalmának félreértése igen sok valóságot látszat gyanánt tüntetett fel. A nap keringése a föld körül, a föld mozdulatlansága, a lélek, az isten stb., mind valóságok voltak, ma látszatok, a valóságban nem léteztek. A metafizikusok viszont a tárgyak érzékleti

képeit, amiket egyedül nevezhetünk valóságnak, látszatnak tekintették, a „Ding an sich” valamely megjelenési formájának.

A valóság képe a jövőben is változni fog. Minél több érzékletet lesz képes az agy befogadni, annál több valóságot fog megismerni s annál több ma valóságnak tartott összefüggést fog a valóságban nem létezőnek találni. A világ képének ez a változása azonban már nem az ismeretelmélet tárgya, hanem tisztára természettudományi probléma. Ez azonnal világossá lesz, ha megfontoljuk, hogy mit tartottak pl. a villamosság valóságának az elektrofizika csecsemőkorában és mit tartanak most.

Ha emlékezetünkbe idézzük az „én” analízisének elmondottakat, akkor fel fog ötlenni, hogy ott gondolkodásunknak ugyanaz a tévedése nehezítette meg a tiszta látást, mint most a „világ” analízisének. Az a hatalmas képesség, amelyre az emberi szellem akkor tett szert, amikor az érzékletek bizonyos összefüggéseit felismerte s a többtől elkülönítette, arra vezetett, hogy mindig ezeket az összefüggéseket látva, ezeknek tulajdonított valóságot s nem az összetevő elemeknek. Így keletkezett az „én” valósága és a „Ding an sich” valósága. Mi most „ezeket a komplexumokat analizálva, kimutattuk, hogy ugyanazokból az elemekből: *érzékleteinkből* állanak s így egy egészen egységes, monisztikus felfogáshoz jutottunk. Ez az, amit az ismeretelméleti monizmusnak nevezhetünk.

A természettudományok történetében gyakran látjuk, hogy azt az egyszerűséget és átlátszóságot, amelylyel az jelenségeit fejlődése kezdetén képes leírni, később zavar és tájékozatlanság váltja fel. A szigorúan érvényeseknek tartott egyszerű törvényekről a kísérleti eszközök tökéletesedésével kiderül, hogy nem pontosak; új jelenségek merülnek fel, amelyek nem engedelmessé válnak nekik. Új törvényeket kell felállítani és megint újakat. A fejlődés további folyamán azután kiderül, hogy az eredeti törvényeknek csak a feltételeit kell formulázni, némi korrekciókkal kell ellátni s akkor szigorúan érvényesek. A jelenségek ismét egyszerűek és áttekinthetők, mint kezdetben voltak.

Ezt tapasztaljuk a világ felfogásának történetében is. Nincs egyszerűbb és magától jobban értetődő tétel, mint az ismeretelméleti monizmus alaptétele, hogy „én” és a „világ” azonos elemek, érzékletek komplexuma. Az ősprimitív ember felfogása lényegében hasonló lehetett. A fejlődés folyamán ezt az egyszerűséget és világosságot zavaros dualizmusok váltották fel. Végül a megfelelő korrekciókkal ismét visszatér a gondolkodás az egyszerű és közvetlen érzékletek világához. Így az ismeretelméleti monizmus a primitív világfelfogás egyszerűségével és áttetszőségével a fejlett felfogás részletességét és sokoldalúságát egyesíti. *Strophantus.*

A föld termékenysége és a tápláléktermelés jövője.

A természet meghódítása. I.

Ha táplálék anyagaink mai előállítási módjára gondolunk (földmívelés, állattenyésztés), már az első pillanatra nyilvánvaló, hogy az még mérhetetlen távolságban van attól az állapottól, melyet a természet meghódítása szempontjából ideálisnak tekinthetünk. Az ideális állapot kétségkívül az volna, ha összes táplálékszükségletünket néhány a földön fölös mennyiségben előforduló egyszerű kémiai testből tudnánk fedezni s ezek szükséges átalakulásait a rendelkezésünkre álló energiák lehető legjobb kihasználásával (tehát függetlenül a természet mindenféle esetlegességétől) tudnánk végrehozni. Táplálékszükségleteinket ma még kizárólag növényi és állati anyagokkal fedezzük. A táplálékul szolgáló anyagoknak az állatokban és a növényekben való képződésére tudunk ugyan bizonyos befolyást gyakorolni, de mesterséges, tisztán fizikai és kémiai eszközök felhasználásával történő előállításuk még sokkal nehezebb és távolabbi probléma, mint azt valamikor a nagy gyakorlati kémikus, Liebig gondolta, kinek elméjében e probléma először merült fel. Igaz: összes táplálékanyagaink végeredményben néhány egyszerű vegyületből és elemi testből képződnek¹, amelyek közül legfontosabbak a szén-sav, a víz, a nitrogén, továbbá salétrom- és salétromos-savas sók stb. Ámde ez egyszerű testek átalakulása élő szervezeteken át, tehát fiziológiai tényezőkkel kapcsolatban történik, amelyeknek pontos és részletes ismeretétől – ha még oly biztosan számítunk is rájuk – ma még meglehetősen távol vagyunk. Azokat a folyamatokat tehát, amelyek az egyszerű testeknek rendkívül bonyolult vegyületcsoportokká való sűrűsödését hozzák létre, mesterségesen csak kevés esetben utánozhatjuk, de még ez esetekben is igen távol vagyunk a gyakorlati értékesítés lehetőségétől. A legtöbb, amit tudásunk mai állása mellett tehetünk az az, hogy eddigi ismereteink alapján jótékony befolyást gyakorolunk táplálékaink anyagát képező vegyületeknek a képződésére. Ez pedig nem más, minthogy mesterségesen idézzük elő azokat a kedvező fizikai és kémiai feltételeket, amelyek az említett élettani tényezők hatását elősegítik.

Ezek a folyamatok lényegesen különböznek, aszerint, amint az élőlények két nagy csoportja közül melyikbe tartozó szervezet testében mennek végbe.

Míg a növényvilág az említett egészen egyszerű kémiai testeket dolgozza fel, addig az állatok szervezete csak már egyszer áthasonított anyagok átalakítását teszi lehetővé. Ezáltal a táplálékszerzés, illetve a fokozottabb termelés problémája a növényországra toródik át. S mint-hogy ezen a területen a fizikai és kémiai feltételek megszabásának is inkább lehetünk urai, a továbbiakban a természet meghódításának ezt a nagyobb lehetőségekkel biztató területét fogjuk szemügyre venni.

A tudományos és gyakorlati vizsgálatok nagyjában már felderítették azokat a feltételeket és tényezőket, amelyek lehetővé teszik, illetve elősegítik a növényi test áthasonító munkáját, midőn egyszerű szervetlen vegyületekből testének bonyolult alkotórészeit hozza létre. Ezek: a napfény, bizonyos hőmérséklet, illetve megfelelő időjárás, a talaj

¹ Lásd Szabadgondolat: II évfolyam IV. sz. L. J. Az anyag korforgása és I évfolyam IV. sz. K. Zs. Hogyan lesz az élő anyag?

kellő fizikai és kémiai alkotása, az említett alapanyagok kellő mennyiségben való jelenléte. Nagyobb mértékben csak ez utóbbiakra gyakorolhatunk befolyást, de ez aztán olyan jelentékeny, hogy érdemes vele részletesebben is foglalkoznunk. A talaj fizikai alkotásával végezhetünk legkönnyebben: mesterséges beavatkozásunk itt a termőföld mechanikai megmunkálásában nyilvánul. Az alapvető anyagok között elsősorban a szénsav szerepel, amelyet a levegő szolgáltat oly nagy mennyiségben, hogy a mesterséges beavatkozást egész fölöslegessé teszi. Nem áll ez a többi anyagok esetében, amelyek a talajból kerülnek a növény testébe. Így például a víz, amely ugyan túlon-túl elegendő mennyiségben fordul elő földünkön, de a termőtalaj felső rétegében akárhányszor hiányát kell tapasztalnunk. Mélyebb rétegekbe való szívargása, továbbá elpárolgása folytán pótlásra szorul s ha ez az esőzések által nem történik elegendő mértékben, akkor az emberi beavatkozásnak támad helye: íme az öntözés, mint a tápanyag-termelés fokozásának egyik eszköze. Hasonló elven alapszik a többi tényező figyelembe vétele is. A növényi szervezet többi alapvető tápláléka, mint a nitrogéntartalmú-, és foszforsavas sók, tovább káli-, mész- és szulfátvegyületek, mind a talajnedvességben oldva szívódnak fel. Ha valamilyen ok következtében mennyiségük a termőföld felső rétegében megcsappan, a növényi test fejlődésében visszamarad. így, ha egy jól termő talajon nőtt növények termését évről-évre elfogyasztjuk, t. k. nitrogént, foszfort stb. vonunk el a termőföldből, vagyis ezáltal a talaj gazdagságát, növényeket tápláló erejét csökkentjük fokozatosan. Az új vetés ugyanis nem találván e szükséges vegyületeket oly bőségben, mint az előző termés: mennyiségre és minőségre is rosszabb lesz ennél. Hogy ez a látszólag nem nagy jelentőségű körülmény mily roppant befolyást gyakorolhat az egész emberiség életére, az a következőkből könnyen kiténik. Crookes, a híres angol természettudós, foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy földünk termőtalaja mily feltételek mellett lesz képes a jövőben is kenyérral ellátni a fogyasztó emberiséget? Az előző évtizedek statisztikai adatai alapján egy valószínű táblázatot állított össze a jövő évtizedek kenyérfogyasztóiról s az ezek termeléséhez szükséges gabonaterületek nagyságáról. A föld átlagos termőképességét állandónak véve, azt találta, hogy a művelés alá eső területeknek néhány évtized alatt is szinte rohamosan kell növekedniök a fokozódó szükségnek megfelelően. De Crookes szerint a gabonaföldek nagyobb mérvű terjeszkedése társadalmi, gazdasági, egészségügyi, közlekedési s más akadályok miatt nem remélhető. Ha tehát a folytonosan szaporodó emberiséget nem akarjuk kenyérínségnek kitenni, más utón kell gondoskodni a gabonatermelés¹ fokozásáról. Erre az útra pedig éppen a fentebb emiített ténynek, annak, hogy a termés learatása által a föld termőképessége évről-évre csökken, alaposabb átgondolása vezetett. Ha a baj oka az, hogy az aratással nitrogént, foszfort stb. vonunk el a talajból, orvossága csak abban állhat, hogy valamilyen módon visszaadjuk azokat. Növények által könnyen áthasonlítható nitrogén-, foszfor- stb. vegyületekkel kell *trágyázni* a talajt; ezáltal nemcsak pótoljuk a hiányt, hanem nagymértékben *fokozhatjuk a föld termőképességét* is, mint az két ország gazdálkodásának összehasonlításából könnyen kiderül. E két ország – Német- és Magyarországól van szó – szélső ellentéteket képvisel. Amíg Alföldrünk

¹ Ami a gabonatermelésről áll, az szükségképpen igaz a többi tápnövények művelésére is

ideális területek gabonatermesztésre, addig a Német birodalom gyengén termő földje a maga erejével nem bírta eltartani a rajta élőket. De amit a természet megtagadott tőle, azt pótolja az észszerű gazdálkodás, a tudomány és gyakorlat célszerű összeműködése. Németország évente rengeteg mennyiségű trágyát alkalmaz több száz millió márká áldozat árán, de meg is van az eredménye: évi gabonatermelése ma már akkora, mint a „tej jel-mézzel folyó Kánaáné”. A magyar gazdák túlnyomó része ma is megelégszik a természetes istállótrágyával, pedig ez például az évi nitrogénvesztésnek legfeljebb 40%-át tudja pótolni. Az eredmény: míg a „televény” magyar föld hektáronként 10-12 q-t terem, a mostoha német talaj 18-20 q termést mutat. A német mezőgazdaság tehát körülbelül meg is oldotta azt a nagy problémát, amelyet Crookes vetett fel s amelynek megoldása nélkül az emberiség kikerülhetetlen éhínség előtt állna.

A kérdés már most csak az, hogy honnan szerezzük be a mesterséges trágyázáshoz szükséges vegyületeket? Foszfort, mészt-, káli- és szul fát-vegyületeket a bányászat elegendő mennyiségben termel, feldolgozásokkal, hogy áthasonításra kedvező formában jöjjenek a talajba, gyártelepek foglalkoznak. Egyedül a nitrogéntartalmú mesterséges trágyának kellő mennyiségben való előteremtése képezett problémát egészen az utóbbi évekig. A nitrogén ugyanis csak egyetlen vegyület: a nátronsalétrom alakjában fordul elő nagyobb mennyiségben, ennek is egyetlen jelentékenyebb lelőhelye van: a chilei nagy salétromtelep. A nitrogéntrágya e nagy természetes forrása mellett csak a kőszén-gázgyári feldolgozásánál nyert nitrogéntartalmú melléktermék jöhet még számba. Ez a két forrás azonban nem kiapadhatatlan. A kőszénbányák kimerüléséről szóló számítások közismertek, a chilei salétromtelepek életét pedig még azoknál is rövidebbre becsülik. Minthogy pedig valamennyi trágyaanyag közül éppen a nitrogéntartalmú a leg-szükségesebb, hisz a termés fehérje¹ tartalmának felépítését teszi lehetővé, így a Crookes által felvetett probléma már a múlt század végén fenyegetően aktuálissá vált. A kérdésnek már most természetesen csak egy megoldása lehetett: meg kellett kísérteni valamilyen módon nagymennyiségű nitrogénvegyületek előállítását. Legközelebb fekvőnek látszott az a gondolat, hogy a nitrogén kiapadhatatlan forrásából, a levegőből merítsenek. A feladat megoldása óriási nehézségekbe ütközött, így első sorban számolni kellett a ténynyel, hogy a szabad állapotú nitrogén vegyi tulajdonságai olyanok, hogy rendkívül nehezen bírható más elemekkel való egyesülésre. A tudomány és technika mégis aránylag rövid idő alatt küzdötte le e nehézségeket s ma már hatalmas gyártelepek állítanak elő salétromot és más nitrogénvegyületeket a levegőből.

A levegő technikai meghódítása nagyrészt egy fiatal tudomány érdeme: az elektrokémiáé. A légi salétromgyártás megoldása nem volt egyéb, mint gyakorlati kivitele azon elveknek, követelményeknek, amelyeket főleg a német főiskolák tudós professzorai állítottak fel. Nem a gyakorlati kivitel volt a nagyobb feladat, hanem az idevágó jelenségek szigorú tanulmányozása. A kérdés megoldása nem az egyes ember zsenialitásából fakadt, hanem az emberi szolidaritás legbámulatraméltóbb tevékenységéből, tudós kutatók öntudatlanul is szervezeti összeműködéséből.

¹ Lásd K. Zs. Az életjelenségek mechanisztikus magyarázata. Szabadgondolat I. évf. 4. és 5. szám.

A nagy probléma tehát megszűnt. A tápláléktermesztés fokozása biztosítva van: a tényleg művelés alatt álló területek termőképessége az intenzív mezőgazdaság egyéb eszközeit is igénybe véve, megsokszorozható. Beláthatatlan időkre megkímélnek az így támadt lehetőségek az éhínség veszedelmétől még arra az esetre is, ha azok a tényezők, amelyek Crookes számításai idején lehetetlenné tették a termő területek nagyobb mérvű terjeszkedését, továbbra is fennállanak. Pedig nem így van, a viszonyok már azóta is gyökeresen megváltoztak: a művelés alá vont területek terjeszkedésének társadalmi, gazdasági, közlekedési, egészségügyi akadályai egyre gyöngülnek. S még teljesen figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy ma már a tápanyagok mesterséges, tehát szervesen alapanyagokból kiinduló, előállításának reménye nemcsak elméletileg jogosult, hanem kísérleti eredményekre is támaszkodik, e körülményt – mondom – teljesen figyelmen kívül hagyva s anélkül, hogy kétes jóslásokba kellene bocsátkoznunk, nyugodtan állíthatjuk, hogy a társadalmi organizáció s a tudományos technika összeműködése határtalan lehetőségeket nyit a tápláléktermelés előtt.

Lóránd Jenő.

SZEMLE.

Jegyzetek május 23-áról.

Május huszonharmadikén egy felborult város láza, forradalma virradt rá azokra, akik addig csupán a történetírás elhalványult forradalmait és a legöregebb emberek megszépült elbeszéléseit ismerték. Barrikád-harcok és felgyújtott város – valahogy úgy éltek az emlékezéseinkben, mint, a nagyszerű versek és remegtető dajkamesék többi borzalmi. Ám csütörtökön Budapest kiözönlött népe az ellentétek kiegyenlítésének régi módszeréhez fordult és a forradalom reggelén már feldöntött villamosokat vertek és védtek mindannyian, akik csak verni mernek és védeni kénytelenek. Amint az összetört villamosokat – a forradalom legészrevehetőbb sebesültjeit – néztük, az volt az első és legmaradandóbb impressziónk, hogy mily kétségbeejtő a rendezetlensége ennek a társadalomnak, melyben a legjótékonyabb alkotás, a villamosság munkakímélő nagyszerűsége a forradalmi rombolás tengelye.

„Rombolt, rombolt a csöcselék ... A romboló csöcseléknek nem való jog” – így tüzelnek az állig fegyverzett állam elhelyezkedett, derék, jóézésű tagjai. Agyukkal lövetnék halomra az erőszakhoz nyúlt munkásokat, mert példát mertek venni a katonával, csendőrrel és rendőrrel kormányzó erőszakos államhatalomtól. Csakhogy az állami erőszak „kultúravédelem”, a munkásé ellenben „rombolás, vad ösztön, ősi tünet.” Láttunk már Pesten békésen tüntető százezernyi embert: fegyelmezett, tudatos, százezer ember csendes forrongásokkal kért nagyobb kultúrát. Akkor felhajtott tömeg volt egy-egy felvonulás, melynek kényszeredett, csendesen kérődző részvevőit a vezérek parancsolták az utcára. Most, amikor annyi békés tüntetés után a sarkukra álltak, romboló csöcselék a nevük. Mi azonban, akik mindig azt valljuk, hogy kultúraellenes minden cselekedet, amely emberi energiák meglévő eredményét pusztítja, most azt mondjuk, hogy ez a rombolás nem kultúraellenes. Itt tudatos emberek nyúltak a kultúra feszítővasához, akárcsak a legkitűnőbb orvos, aki sokféle próbálgatás után legvégül is az operációhoz fordul, hogy ideiglenesen nagyobb betegséget okozva, tartós gyógyulást hozzon.

Még öt-hat évvel ezelőtt hazafias kispolgároké és diákoké volt az utca. A legradikálisabb cselekvés a szabadságharcra való emlékezés, a múltba való visszameredés volt. Mostanában az utcán is láttuk néhányszor, hogy az osztályok ereje hogyan tolódott el, csütörtökön

pedig végleg kiderült, hogy a hátranézésnél van már az utcának erősebb hajtója és hogy nemzeti jelszavak s forradalmi tradíciók nem azonos örökségek. Csütörtökön egyébként csak a parlament nagybirtokosai és a gyáripár munkásai voltak fontosak. Bár az ipari nagytőke rendezett kizárást – s lehet, hogy grófi szóra –, mégis, amíg a parlamentet a munkások forradalmi magatartása érdekelte, addig a nagytőkét sokkal inkább maga a sztrájk, a termelés zavara. Az eredmény szempontjából lényeges, hogy az ipari nép igazijából az iparral keveset bíbelődő nagybirtokosokkal állott szemben, mindenki más csak statisztált.

Láttunk békés polgárokat, kiket a forradalom sodra elkapott s hallottunk jámbor urakról, kik egész nap a rendőroket szidták. Voltak, kik a munkásság erejéről és harci készségéről keveset tartottak: de a forradalmi leckét hamar megértették. Aztán hallottunk és láttunk olyan polgárokat, kik izzadva kerestek gáncsot s mert borbélyuk és pikkolójuk a helyükön voltak, örömmel felejtették el, hogy villamosra nem ülhetnek, újságot nem olvashatnak, zsemlet nem ehetnek s mindenkifelelt, hogy odakinn a gyársorokon áll a munka, az igazi, nagy, teremtő munka. Felemás volt a polgárság most is, mint mindig s bár jórésze ezúttal a munkásokhoz húzott, maradt elég szálkát kereső csendes emésztő is.

Sokan hitték, amíg egymás mellé nem kerültek, hogy a kaszárnya vasfegyelme nyersebb ellensége a polgártársadalomnak, mint a félcivil rendőr. A katonatiszt buzgóbb ellenség, mint a műkedvelő-katonatiszt rendőrtisztviselő. De kitűnt, hogy nincs vérengzőbb és boldogabb, mint rozettás civiltestvérünk, hogyha végre kardot ránthat. A rendőrség „a legnagyobb teljesítmény” előtt állott, melyet intézménye elvárhat. Nosza, alkalma volt mindent kimutatni. A katonazászlóaljokat ellenben nem arra képezik, hogy fegyvertelen ellenfelekre rontsanak véres rohamokkal. A csütörtöki nap nekik csak torna volt s a kivézenyelt huszártisztek bizonyára csodálkozó szégyenkezéssel nézték alkalmi bajtársaik olcsó dicsőségét. A hadsereg nem állott szervezetszerű helyén. A hadsereg – így vallják – arra való, hogy az országot védje. A hadsereg – mondjuk mi – az osztály állam hadserege s éppen a kiváltságos osztályok érdeke, hogy ez ne látszék meg. Az ő érdekük, hogy azt higgyék, hogy a katona az egész ország katonája. A hadsereget a nép ellen használták, mint egyszer a vasúti sztrájk és másszor a gázgyári sztrájk idején. A kiváltságos osztályok jobban ügyelhetnének a maguk érdekében, hogy hova állítják legféltebb erejüket. Meg lehet ám értetni minden katonával, hogy itt miről van szó: most nem az ország van bajban, hanem az uralkodó osztály! – aki jó katonának, legyen jó választónak is! – veszedelmes jelszavak lehetnek.

A társadalmi értékekért sztrájkbaszálló munkásoké minden szeretetünk és minden szimpátiánk ... A fegyveres erővel való csupasz szembeszállás nagyobb bátorság volt, mint a katona, az orvos, a tűzoltó vagy a bányamérnök helyzeti bátorsága. De hagyjuk ezt. A személyes bátorság a feudális ideológia mérőeszköze. A csütörtöki nap és a vasárnapi temetés a munkásszolidaritásnak akkora példája volt, hogy mellette más szempont alig látszik. Mindannyian szegények voltak, akik lemondtak a napibérükről, nem törődtek a megígért kizárással, hanem kimentek az utcára és az áldozatok segítésére is na-

gyon szegény emberek rakták össze pénzeiket. Nem állhatjuk meg, hogy az eset-írók közé ne kerüljünk, de a temetés napján olyat láttunk, amit csak a legnagyobb események produkálnak és csak nagyon erős emberek között:

Zsúfolva volt a villamos és egyszer csak megszólalt egy Perronon álló, szorongatott ember:

– Elvtárs kérem, vegye el a hátamról a karját, mert ott egy nagy seb van.

Mindnyájan ránéztünk. Vártuk a történetét. Ő azonban hallgatott. Egy szóval sem dicsekedett, de mert kérdezték, ezt mondta:

– Amikor otthon a tükör előtt levetem az ingemet, a feleségem és a gyerekeim körülállnak és mindig sírnak.

– Miért is jön ki betegem? – érdeklődött az egyikünk.

Erre az a megvágott, sápadt munkás, aki a hátán egy sirnivaló sebet hordott, felkapta a fejét és a megbántott ember önérzetes, lassú hangján csak ennyit mondott:

– Hát én értem haltak meg azok.

Akkorát dobbant a szívem . . . Szerettem volna nagyon szépen, szerényen és szégyenkezve a kézszorításommal mondani meg neki, hogy te kopott, beteg proletár, akinek senkise tudja a nevét, különb ember vagy, mint az összes ismerőseim, tanáraink és történelmi nagyságaim együttvéve. Te vagy az embermérték, a társadalmi ember . . .

A temetésen bus, befejező eseménynek ott volt a pap is. Felállott a koporsó mellé és túlvilági boldogságot ígért a halottaknak, kik azért haltak meg, mert itt e földön szerettek volna egy kicsit boldogabbak lenni. Pap ne jöjjön ilyenkor! A papnak nem volt meg a maga helye s hogy beállott a testvéri láncba, szögletes lett minden. (Rub.)

Az olasz választójogi reform

törvényerőre emelkedett és jóformán minden olasz polgárnak biztosítja a szavazati jogot. Az 1882 és 1895-iki törvények egyetlen korlátja: a négy elemi iskolai cenzus megszűnt, választó minden 21 éves olasz állampolgár, aki írni-olvasni tud és aki bár analfabéta, de katonai szolgálatának eleget tett vagy harmincadik évét betöltötte. Az eddigi három millió helyett *nyolc millió* jut be az alkotmány sáncaiba s ha eltekintünk a nőktől, továbbá attól a 700.000 analfabétától, aki 21-30 év közt van, úgy az az általános választójog minden kritériumával találkozunk. A régi törvény hibái közül azonban fennmarad a kerületek aránytalan beosztása és a választások tisztaságának hiányos védelme. E kettős abúzus mellett az új választójogi törvény csonka marad: hiába vonultat be egy sereg proletárt és földművest a jogosítottak közé, ha a szavazás effektív eredményéhez szó férhet. Ettől eltekintve azonban a reform rendkívüli jelentőségű: az eddigi 5.6% helyébe 22% lép. Ennek első eredménye bizonyára az lesz, hogy a szocialista pártok új erőteljesítést kapnak, amely támadóbb magatartásra fogja serkenteni a miniszterségre kacsintgató szocialista képviselőket, akikkel szemben Giolitti tulajdonképpen személyi obligóból hozta a választójogot, amely a háború terheiért akar némi ellenszolgálat lenni – a nép javára. Mindenesetre valószínű, hogy az új parlament a szociális tevékenység terén kettőzött léptekkel fog előrehaladni s amellet majd élesebb és keményebb összeütközést fog kiváltani a *klerikálisok* és a *radikálisok-szocialisták* közt, miután az új törvény ennek a két véletlenek jelentős megerősödést. Ez a harc szükséges és szükségszerű s eredményétől nincs mit félnünk: az olasz klerikalizmus nyakán hordja a halálharangot. K.

Ostwald körül.

A Magyar Figyelőnek álmatlan éjszakákat okoztak Ostwald pesti előadásai. Hogyan, mikor hiába íratott ellene cikket házi bölcsével, Palágyi Menyhérttel: sem Ostwald, sem a szabadgondolkodók nem ijedtek meg tőle. Pedig olyan meggyőzően fejtette ki a derék kaszinófilozófus, hogy milyen komolytalan senki az az Ostwald Hiába, hiába. Az előadásokat óriási és lelkes közönség előtt mégis megtartották. Ott voltak a hivatalos tudomány képviselői is s az egész sajtó (még a reakciós orgánumokat sem réve ki) nagy eseménynek tüntette fel a világhírű tudós szereplését. Ezt persze a Figyelőnek is észre kellett vennie s kéthónap előtti élményét az olvasók jótékony felejtésére bízva, egy merész fordulattal elismerte Ostwald kiválóságát. Az új cikket már nem a darwinizmus Don Quijote lovagja, hanem a Figyelő fenegyereke írta. Okosabb ugyan nem lett ezáltal az írás, de rosszhiszeműség és izléstelenség van benne bőven. Legjobb tudása ellenére azt az elképesztő hazugságot kockáztatja meg, hogy a szabadgondolkodók felsültek a nagy tudóssal, mert nemcsak, hogy ellenük nyilatkozott előadásaiban, hanem még a társaságukat is kerülni igyekezett. Megérkezésekor első dolga volt, hogy az Akadémiába siessen s ott tisztelegjen annak elnöké és gróf Tisza István előtt. Csak gratulálhatunk a Figyelőnek ahhoz a bámulatraméltó harmóniához, amely olvasói s kitűnő cikkírója között uralkodik. A képviselő úr sokra becsülheti az olvasók intelligenciáját, ha feltételezi róluk, hogy még ezt a zagyvaságot is készséggel nyelik le. A világhírű tudós, minden időkre maradandó értékű kultúrtevékenység vezetője tisztelgett volna a magyar tudatlanság legfanatikusabb védője, a kultúrelenes tábor bibliás vezére előtt.

Választójogi koalíció.

A parlamenti Justh-pártnak egyeztetendő obstrukciója s a választójog kivívásáért folytatott heroikus küzdelme egymásután két kormányt buktatott, majd a Lukács-kormány sikertelen egyezkedési kísérletei után a munkapártot merész vállalkozásba sodorta. A házszabályok féltételével megválasztották a ház elnökévé Tisza István grófot, aki székfoglaló beszédében kijelentette, hogy elnöki ténykedésében irányadónak nem ismer egyebet, mint saját lelkiismeretét. Ez a lelkiismeret működött a legutolsó választásokon a terrornak, a megfélemlítésnek, a megvesztegetésnek összes bihari változataiban. E lelkiismeretre vonatkozó fenyegető hivatkozás világossá tette a helyzetet, Tisza István rövidesen végezni akart a Justh-pártnal, a választójogot sürgető obstrukcióval. Egy pillanatra csakugyan az volt a helyzet, úgy látszott, hogy a munkapárt merész vállalkozása diadalmaskodik s a maroknyi ellenzékot villámgyors rendreutasításokkal és a mentelmi bizottsághoz való utasítással kiszorítják a parlamentből. Egy pillanatig olyan volt a helyzet, hogy a terv sikerül. Úgy látszott, hogy az ellenzéki társaitól magára hagyott Justh-párt választójogi obstrukcióját le fogja törni a választójog ellen fanatizált munkapárti tömeg. A parlamenten kívüli események azonban halomra döntötték a választójog ellenségeinek számításait. Akik esztendő óta egyre a „tülerőnek” s a „tömegnek” törvényszerű érvényesülését hirdették – persze mindig a parlamenti erőviszonyokra gondolva – most egyszerre az igazi tömeggel találták szemben magukat. A munkásság forradalmi megmozdulása megfélemlítette a munkapártot, az ellenzék különböző frakcióival pedig megéreztetette, hogy ha e kritikus pillanatban össze nem fognak, úgy számukra minden elveszett, s a létfenntartás ösztöne kényszerítette őket arra, hogy összefogjanak, hogy guvernamentális programot teremtsenek, hogy lehetővé tegyék maguk számára a hatalom visszahódítását, hogy a nép nagy tömegeire támaszkodva visszaszerezzék veszendőbe menő

népszerűségüket. A Kossuth-párt mindmostanáig a kormánynak engedelmes ellenzéke volt, míg volt remény arra, hogy a kormány velük megegyezve csinál politikát. A rezolúciós politika bukása megértette velük, hogy új utakat kell keresniök az érvényesülésre. A néppárt kilátásai sem voltak rózsásak. A demokraták sokkal közelebb állnak a kormányhoz, hogy egy ellenzéki blokkban szükség lehetett volna rájuk. Az Andrássy-csoport távoltartása az alakulástól annak megbízhatóságát emelte csak. A Justh-párt politikája diadalmaskodott abban a pillanatban, mikor taktikája – a Lukácscsal való alku lehetősége – végleg csütörtököt mondott.

A szövetkezett ellenzék közös választójogi programban állapodott meg, mely programhoz, mint minimumhoz, a szociáldemokratapárt vezetői is hozzájárultak. A kormány, mely nem tudta, vagy nem merte saját pártjában nyíltan proklamálni a demokratikus választójogi politikát, ma az ellenzéki blokk nyomása alatt kénytelenül kipróbálni pártját és beadni annak a választójog keserű piluláját. Hogy ez a gyógyszer gyógyulást vagy halált hoz a munkapártra, azt a legközelebbi hetek eseményei fogják megmutatni.

A Szabadgondolat pályázata.

A Szabadgondolat pályázatot hirdet egy, a parasztság körében terjesztendő agitációs füzet megírására. A füzet tárgya: a szekularizáció kérdésének ismertetése a magyar nép, elsősorban a földműves nép számára. A pályázó elsősorban a kérdés társadalmi és gazdasági jelentőségét emelje ki, vezetőgondolata a tengődő parasztságnak a szekularizációtól várható anyagi fellendülése legyen s csak másodsorban foglalkozzék a történelmi és jogi vonatkozásokkal. A tartalom és a kérdés beállításának helyessége mellett legfontosabb követelmény a népies stílus, hogy a füzetet minden olvasni tudó ember fáradság nélkül megértse. Terjedelme: fél, legfeljebb háromnegyed ív lehet. A legjobb munka díja 150 korona, az utána következő két legjobb munka egyenként 75-75 korona jutalmat kap. A kiadás kötelezettsége csak az első díjjal jutalmazott munkával szemben áll fenn, de a pályázat hirdetője fenntartja magának azt a jogot, hogy a kiadandó füzetben a második díjat nyert egyes munkák részleteit is felhasználja. A pályázat bíráló bizottsága a Szabadgondolkozás Magyarországi Egyesületének, a Szabadgondolat szerkesztőségének, a Társadalomtudományi Társaságnak és a szociáldemokrata párt vezetőségének egy-egy megbízottjából alakul. A gondosan tisztázott, csak egyik oldalra írt s jelíges levéllel ellátott pályamunkák 1912 július 1-ig küldendők be a Szabadgondolat szerkesztőségébe (Budapest, VI., Nagymező-utca 37-39).

MOZGALOM.

A Szabadgondolközás Magyarországi Egyesülete

A nyárra több nagyobb szabású őszi akció előkészítése ad az egyesületnek munkát: *szekularizációs pályázatunk* elbírálása, röpiratban formájában való kiadása s terjesztési programjának kidolgozása, az őszi *szekularizációs előadás-sorozatnak* továbbá a tervbevetett *programvitáknak* és *programelőadásoknak* s végül a mozgalmunk jelentős fordulópontjával ígérkező *országos szabadgondolkodó értekezletnek* előkészítése. A fővárosi előadó munkának nyári szünetelése lehetővé teszi a központnak, hogy a vidéki fiókoknak a nyári hónapokban fokozott mértékben álljon előadókkal rendelkezésére.

Itt jegyezzük fel, hogy mozgalmunknak egy lelkes vidéki híve szekularizációs pályázatunk sikerének előmozdítására 100 koronát adományozott a legjobb munkák díjazására, melyre így az előírányzott összeggel együtt 300 korona áll az egyesület rendelkezésére. A nemes adomány egyetlen feltétele az adományozó nevének részünkről megígért fel nem fedése.

Galilei Kör.

május 11-én tartotta évváró előadását a régi országház nagytermében. Ez volt egyszermind a történelmi ciklus harmadik előadása s *Jászi Oszkár* tartotta meg *A magyar nemzett egység kialakulása* címen. Az érdeklődők – legnagyobbbrészt diákok – teljesen megtöltötték a termet. A történelmi ciklust a kör jövőre folytatni fogja s akkor Magyarország újabb történelme kerül sorra.

A Galilei Kör *záróközgyűlése* május 30-án volt. Ekkor számolt be a vezetőség az egész év tevékenységéről, ekkor ítélte oda a pályadíjakat és ekkor vitatta meg a Galilei Kör jövőben követendő működési alapelveit. Minderről azonban olvasóinknak ezúttal részletesebben nem számolunk be, mert legközelebbi számunkhoz mellékelni fogjuk a Galilei Kör évi jelentését.

A Szabadgondolközás Fiumei Egyesülete

az elmúlt hó folyamán tartotta meg évi rendes közgyűlését. Az új tisztikar a következőkből alakult: Elnök: dr. Mario Biosich, alelnök: dr. Antonio Pozder, titkár: Gialio Duimich, pénztáros: Paolo Adrighetti, választmányi tagok: Camerra R., Hering A., Hertzka Sándor, Klein A. D., Orifice O. Június hó elején az egyesület meghívására Fiuméba érkezik az olasz testvérmozgalom kiváló vezérférfia, Luigi Podrecca, hogy ott három előadást tartson. Előadásainak címe: Június hó 1-én „Kereszt és félhold”, 3-án „A fekete veszedelem” és 4-én „Lourdes”. Az egyesület egyik csoportja által kiadott *La Fiaccola* című folyóirat utolsó száma a következő tartalommal jelent meg: „A szerzetesség Magyarországon”, „A pápa” (V. Hugo, fordítás), „A katóhkus egyház korrupciója: a gyónás” (A kémkedés dogmája), „Morál ... a katóhlikus morál?”, Jegyzetek, Hivatalos rész, Üzenetek. Végül örömmel regisztráljuk fiumei társ egyesületünknek azt az értesítést, hogy az őszre tervezett országos szabadgondolkodó értekezleten az egyesület több tagjával tevékeny részt szándékozik venni.

KÖNYVEK.

A vármegye. Írta *Ágoston Péter*. (A Galilei Kör könyvtára. 1912. Ára 40 fillér.) A rendi Magyarország legszívósabb csökevényéről, a vármegyéről szól Ágoston Péter legújabb füzeté. A történelmi visszapillantás után három szempontból vizsgálja a megye fogalmát: a törvény, a dzsentri és a nép szempontjából. A törvény szem' pontjából a vármegye a közigazgatásnak önkormányzati szerve, ez azonban csak látszólagos, mert a fontosabb ügyeket már maga a törvény is a miniszteri jóváhagyás alá utalja. A miniszteri rendeleteken és a főispánon keresztül az önkormányzattól alig marad valami. A második szempontból a megye a dzsentri tápintézete. A hivatalok egyes családok birtokai. így például Biharban a megyei tisztviselők között van négy Ercsey, három Szunyogh, három Fráter és három Beöthy. Magyarországon elv a bíraskodás és közigazgatás kettéválasztása, de a vármegye mégis bíraskodik s hogy milyen szellemben, arra egy miniszteri rendelet világít rá a legjobban, amely felhívja az ítélkező közigazgatási hatóságokat, hogy lehetőleg emberbarátilag járjanak el. Érthető, hogy így bíraskodik a szűk látókörű dzsentri abban a tömérdek pörben, amelyben a nép fiait marasztalhatja, mert a nép a vármegye vezetéséből teljesen ki van zárva. Pedig a nép van legjobban összenöve a vármegyével. Minden dolga oda tartozik. A falusi nép számára a megye minden hatóság, minden hatalom. Szépen jellemzi Ágoston azt a viszonyt, mely a parasztot a közigazgatáshoz fűzi: „A falusi lakosság háza, földje, munkabére, tartozása, házassága, születése, temetése, mind-mind a közigazgatási tisztviselő elé tartozik. Az a levegő, amit a falusi lakosság tüdeje beszi, az a víz, amit a falusi megiszik, az a táplálék, amit eszik, az aprómarháí, állatai, terménye, melyből pénzel, amelyet a piacra visz; a fia, akit katonának visznek, a leánya, akit cselédnek kell adni, ez mind a közigazgatás, ez mind a vármegye ...”

Ágoston kis művét – amely a Galilei Kör „Magyarország közállapota” című ciklusának egyik előadása volt – azzal a megállapítással fejezi be, hogy a vármegye mai rendszerének alaphibája a tisztviselő kettős függésében van: egy irányban a központi hatalomtól, más irányban az uradalmaktól, a megye uraitól függ. Természetesen azokat szolgálja, akiktől függ: ha a néptől fog függni, akkor a népet fogja szolgálni. Ez az oka annak, hogy a modern irány jelszava a népies önkormányzat. *L.*

A drágaság. Írta *Varga Jenő*. (Budapest, 1912. A Népszava kiadása. 56 oldal. Ára 20 fillér.) Varga Jenő füzeté mintaképe annak, hogyan kell népszerű tudományos füzetet írni. Egyszerű, mindenütt világos s amellet alapos, mindent megmagyaráz. Újat tulajdonképpen nem mond a drágaságról, de amit mond, azt mindenkivel meg tudja értetni. Legelőször a világpiacon beállott drágaság okaival foglalkozik, azután

ismerteti azokat az okokat, amelyek a világpiacon drágulást Magyarországon még fokozták. Különösen figyelemreméltó, amit itt a vámpolitikának s a fogyasztási adóknak árdrágító hatásáról elmond. Ismerteti a drágaság ellenszereit, kiterjeszkedik a lakásdrágaság speciális okainak ismertetésére s befejezésül megcáfolja a drágaságnak azt a téves magyarázatát, mely a drágaságot a munkabérek emelkedésével hozza kapcsolatba. Varga Jenő füzeté a frappáns tények egész tömegével van tele s minden dicséretnél szebben beszél az a tény, hogy alig néhány nap alatt két kiadás fogyott el belőle.

B.

Olvasóink figyelmébe!

Aki könyveket és folyóiratokat a Szabadgondolat útján vásárol, mozgalmunkat anyagilag erősíti.

Lapunk kiadóhivatala ugyanolyan feltételek mellett, ugyanolyan gyorsan szállít könyveket és folyóiratokat, mint bármely könyvkereskedés. Postai vagy telefon megrendelésre utánvétellel, a pénz előleges beküldésére portómentesen szállít.

Külön felhívjuk olvasóink figyelmét az itt felsorolt társadalomtudományi és természettudományi művekre, amelyeket 10% engedménnyel küldünk meg a Szabadgondolat előfizetőinek, továbbá a Galilei Kör könyvtárára, melynek lapunk kiadóhivatala a főelárusítója. (Részletes jegyzék a borítékoldalon.)

A kiadóhivatal.